

Research Paper**The Effect of Theoretical Confusion on the Persistence of Political Anomie in the Relations between the Government and the Society in Iran after the Islamic Revolution*****Farzad Rostami¹ Ghodratollah Ahmadian² Shahpour Ramezani³ **

1. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran
2. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran
3. Ph.D. Student in Sociology of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2025.536>

Receive Date: 19 February 2025

Revise Date: 28 April 2025

Accept Date: 22 May 2025

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

The theoretical conflict between various political and social forces in order to build a political structure appropriate to the social context in Iran, and its symmetry with the disorder in various areas of the social system, has continued since the coup against the Constitutional Movement (1906) until now. In the period following the victory of the Islamic Revolution (1978), the political forces dominating the government have failed to optimally realize the country's major policy-making programs and goals regarding the establishment of social justice and sustainable development. This situation has presented a serious challenge to social solidarity in Iran's political society. This article has put forward the hypothesis that: theoretical confusion is a factor influencing the continuation of political anomie in the relations between the state and society in Iran after the victory of the Islamic Revolution. To explain the hypothesis, it has studied the answer to the question of how theoretical confusion affects the continuation of political anomie during the Islamic Revolution. Based on the findings, in a state of theoretical confusion, various political currents, by opposing each other in ideals and emphasizing the refusal to differentiate, have removed the institution of the state from the function of regulation in the overall social system, and as a result of this situation, political anomie in the relations between the state and society has continued. The present article, using the theoretical foundations of Emile Durkheim and employing the descriptive-institutional method, has examined and analyzed the data collected from library sources.

Introduction

In its orderly and conventional situation, political society enjoys a spontaneous order in which the relationships between its various components are influenced by the definition of a certain and coordinated representation of the totality of the social system in the direction of sustainable evolution and development. Political anomie is the state of political society's departure from this orderly and conventional situation. In which social rules are not binding for agents and following them is not desirable

*** Corresponding Author:****Farzad Rostami, Ph.D.****E-mail:** f.rostami1361@gmail.com

for individuals. With the coup against the constitutional system (1921), structural transformation was institutionalized as an unconventional process in Iranian political society. In the situation of continuous structural changes in a social system, the dominant current considers the other to be the elements, symbols, institutions, and agents of the previous political system and considers any compromise with them as an ontological negation of social change and a form of destructor activism against the existing political structure. And the continuation of the revolutionary situation in the thinking of the dominant political forces gives them the opportunity to consider any political and social activity of the opposing social forces as a counter-revolutionary current and with this lever to isolate a large part of the political forces and activists of the society. In contrast, the society does not tolerate such a systemic disorder and the cycle of structural transformation continues. Therefore, despite the occurrence of the Constitutional Revolution, the National Movement and the Islamic Revolution in the past one hundred years, the guiding principles of the nation-state in the Iranian political society are still facing problems. In 2017, the Center for Strategic Studies of the Iranian Presidency identified and categorized the challenges and crises facing Iran in a comprehensive research project. In this research, out of one hundred (100) identified challenges, fifty-two (52) of them are in the field of social issues. Crises such as: crisis of social capital and public trust, crisis of social indifference, crisis of social and psychological security, crisis in citizenship rights, crisis of hopelessness about the future, crisis of unemployment, and crisis of air pollution are among the most important crises in Iranian political society at the present time. In this article, this form of accumulation and tensing of various crises in Iranian political society is considered a serious disorder and a disease in the social system, and it is studied under the title of "political anomie in relations between the state and society" and in four specific sections it is explained the factors affecting political anomie.

Methodology

Durkheim's extraordinary importance to the principle of division of labor in the social system is because he considers division of labor to have a moral character and corresponds to fundamental social needs such as order and solidarity, which are usually moral needs. The role of division of labor means that we know which need division of labor is to respond to. Durkheim considers departure from the conventional division of labor to cause disorder and anomie in social relations. In Durkheim's approach, the collective mentality of human individuals, affected by their temporal and spatial situation, can be the basis of belief (belief) and action (activism). Therefore, Durkheim considers the return to morality during the period of disintegration of human societies in the modern era to be dependent on the return to the social (collective and intersubjective). Based on Durkheim's theoretical framework, in a society with organic solidarity as the ideal society in his opinion, representation among all members and social elements can only be achieved through the principle of division of labor. In this approach, the state, as the brain of the social system, although it is a special organ in social life, is not a factor that creates social unity, but rather an institution that has been created to recognize society in its entirety and maintain social unity in it. Durkheim also believes that society is made up of the idea it has of itself. Of course, it happens that society becomes doubtful and confused about what it should think of itself. In this case, society is struggling between two opposing directions. These social conflicts are not the conflict between ideal and reality, but rather the conflict between the asymmetrical ideals of different social currents. Accordingly, Durkheim considers the goal of establishing a society with

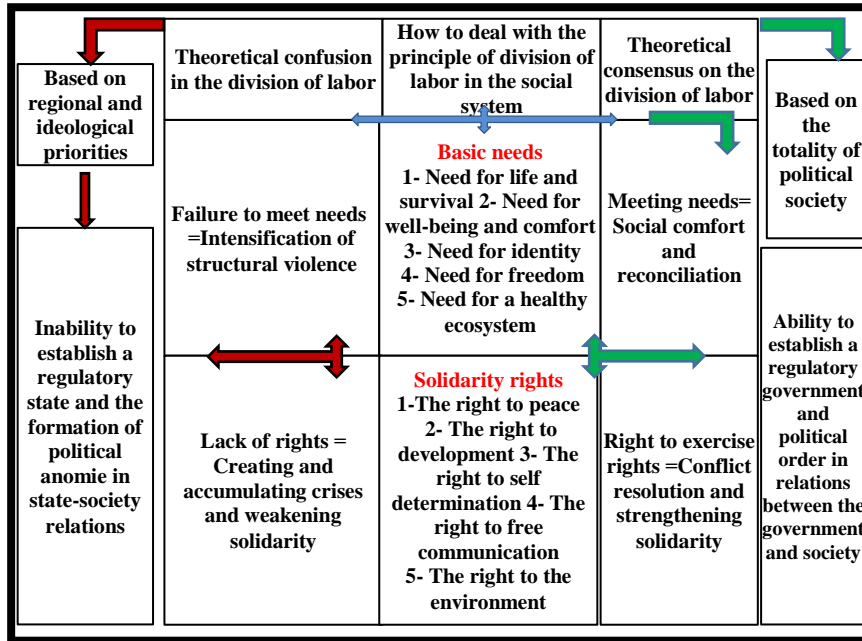

organic solidarity to be the creation of social reconciliation and the moderation of conflicts between different social forces. In modern epistemology, the role of the knowing mind in the process of cognition is given more importance. Logical thinking means that someone thinks in an impersonal (intersubjective) manner to some extent. Therefore, thinking in terms of concepts means that we can place the variable under the stable and the individual essence under the social essence. General concepts such as (time, space, numbers, personality, substance) are categories of understanding or stable formats that encompass thought and are responsible for the most general properties of material objects and phenomena. On this basis, the descriptive-institutional method is considered an appropriate tool that, without exclusively adhering to a specific theoretical approach, relies on statistics and specific numbers and a comparative study of the phenomena in question, explains them. In other words, the descriptive-institutional method provides the necessary basis for applying the categories of understanding intended by Durkheim (space, numbers, time, etc.) to explain the problem.

Results and Discussion

Durkheim considers the method of studying social solidarity to be dependent on the classification of rights in society, because rights in their various dimensions are the best indicator for measuring the relationship between the state and society and the relationship between social groups with each other. In line with this theoretical approach, other scholars have also considered the issue of human rights and needs as a suitable tool for analyzing the way of governance in human societies. Johan Galtung and Karl Weske are among the scholars who can be considered in the spectrum of scholars who are in line with Durkheim regarding the necessity of addressing the various dimensions of human rights and needs. This model shows that in a state of theoretical confusion in a political society, its political forces do not have a desirable understanding of the principle of division of labor in the social system and, by deviating from the functioning of the state institution as one of the important and coordinating components of roles in the social system, disrupt the entire political society. The non-systemic and non-systemic thinking of the mainstream actors in the state institution and the emphasis on the strategy of spatial preferences leads to the violation of the needs and rights of solidarity in society, which manifests itself in the form of crises such as the breakdown of social solidarity and the spread of structural violence, which ultimately leads to the continuation of political anomie in the relations between the state and society. Also, based on this research model, it is possible to explain the transition from the situation of political anomie. The division of labor based on the theoretical consensus of political actors and adherence to the recognition of distinction in the entirety of the consensual system is a reverse path that, by relying on meeting the basic needs of social individuals and realizing their solidarity rights, provides the necessary basis for the realization of political order. Therefore, this conceptual model can be considered as an applied study model.

Theoretical model of research to explain the agency of theoretical confusion on political anomie and the way of transition from political anomie

After the consolidation of political power, in June 1981, the formulation of values, norms, and material resources was placed on the agenda of the Islamists. Their exclusive presence made the institution of the state serve a transcendent, superhuman, and transcendental purpose. In this model of politics, there was no room for peaceful competition between different political forces, and an arena was prepared for unification in all social dimensions. The central school, which included the provinces of (Isfahan, Kerman, Yazd, Semnan, Mazandaran, Arak, and Fars) and the consolidated school (Tehran), made up a total of eight out of the 24 provinces of the early revolution. However, despite the fact that they accounted for less than half of the population and territory of Iran in terms of population and territory, out of a total of 299 cabinet members in all periods of government formation after the Islamic Revolution, nearly two hundred (200) of them belonged to the central regions of Iran's political geography (the central school and the consolidated school). In other words, more than 66% of the country's various political, economic, cultural, and security positions have been held by personalities from the central regions of the country at all times. Including positions outside the executive branch, Isfahan province ranks first in the country with the highest number of political, cultural, social, security, and judicial positions. This imbalance in the participation of social forces in the political structure of power. The emphasis of the dominant political force on the state institution on regional preferences has had adverse consequences in various political, social and economic spheres. The difference in unemployment rates in different regions of the country is an example of theoretical confusion in the representation of the state institution from the totality of the social system.

**Unemployment statistics in different provinces of Iran in 1403 AH,
broken down by five schools of thought**

Five schools in Iranian political Geography	Percentage of unemployment statistics in the provinces included in the five-year school cycle.	Average unemployment
Central School	Yazd (4.3), Kerman (8), Arak (6.8), Isfahan (10), Mazandaran (5.9), Semnan (5.4), Fars (7.7).	6.8 percent
Integrated school	Tehran (4.3), Alborz (8), Qom (6.8).	6.5 percent
Khorasan School	Khorasan Razavi (4.3), South Khorasan (8), North Khorasan (6.8), Golestan (10).	7.4 percent
Tabriz School	East Azerbaijan (4.3), West Azerbaijan (8), Ardabil (6.8), Qazvin (10), Zanjan (5.9).	9.1 percent
Peripheral school	Kermanshah (15.2), Kurdistan (13.7), Hamedan (10.6), Khuzestan (12.3), Gilan (8.9), Bushehr (6.7), Hormozgan (7.7), Sistan and Baluchestan (9.9), Ilam (6.1), Kohkiluyeh and Boyer Ahmad (9.7), Lorestan (11), Chaharmahal and Bakhtiari (9.7).	9.9 percent

The consequences of theoretical confusion in the institution of the state in various relations in the political society do not end only with the problem of unemployment, but theoretical confusion in the way of building a regulatory state in the social system can affect all other cultural, political, social and economic indicators. This chaotic situation is clearly visible in the indicators studied by the Institute for International Economics and Peace. In the assessment of this institution, Iran has obtained a score of 68.2 out of 163 countries based on the indicators (GPI) in 2024, which places it in the 133rd place globally out of 163 countries and the 13th regional rank out of 19 Middle Eastern countries. Also, based on the eight Positive Peace Indexes (PPI), Iran has been ranked 124th globally out of 163 countries and the 12th regional rank out of 19 Middle Eastern countries in 2023 with a score of 3.63. What is clear and evident is that Iran is considered one of the countries with a very low ranking in both the negative and positive dimensions of the criteria considered by this international institution. It is noteworthy that Iran's ranking in the assessments of this institution has been within the current inappropriate ranking for a relatively long period of 20 years (2005 to 2024).

Conclusion

The construction of the modern state in the Pahlavi period was a continuation of the same process of unconventional statehood in the pre-modern period as the integration of identity and the centralization of political power with the levers of structural violence. This process increasingly widened the gap between the state and society. Influenced by this structural confrontation with social identity, revolutionary discourse emerged from within the marginalized forces and led to the collapse of the Pahlavi regime in 1911. The Islamic Revolution, as a structural transformation in social foundations, proposed new ideals. In this regard, the revolutionary forces faced theoretical disagreements and conflicts when faced with issues related to how to regulate the rules and relations governing the state-nation relationship in Islamic society. The dominant revolutionary current (political jurisprudential Islam) consolidated its control over the newly established institutions in the early days of the revolution, which brought with it numerous transnational and subnational consequences. What is most evident in the findings of this article is that in the minds of social and political activists in the period after the victory of the Islamic Revolution, the supremacy of society over the institution of the state has been

suspended. In this situation, the institution of the state has withdrawn from its regulatory role in the social system, so that governments no longer have the necessary efficiency for the fair distribution of positions of political power and material and spiritual resources in the entire social system, and as a result, various crises appear and accumulate in Iranian political society. Therefore, in response to the main question of the article, it can be confirmed that the article's hypothesis based on the effect of theoretical confusion on the continuation of political anomie in relations between the state and society in Iran after the Islamic Revolution is verifiable.

Keywords: Political Anomie, Theoretical Confusion, Refusal to Differentiate, Division of Labor, Solidarity Rights.

References

- Abrahamian, Yeravand (2024), *Iran Between Two Revolutions*, Translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi, Tehran: Nay Publishing House. (In Persian)
- Abbaszadeh and others (2012), *A Study of the Relationship between Social Capital and Social Anomy*, Quarterly Journal of Social Studies and Research, Volume 1, No. 1. (In Persian)
- Alireza Asgharzade (2007). *Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism. Aryanist Rcism and Democratic Struggles*. Frist published in 2007 by Palgrave Macmillan.
- Akhawan Fard and Others (2021), *Solidarity Rights and Its Role in the Flourishing of the Third Generation of Human Rights*, Journal of Medical Law, Special Issue on Legal Innovation. (In Persian)
- Aramaki Azad, Taghi and Aref Vakili (2013), *Sociological Study of the Concept of National Identity among Iranian Intellectuals*, Quarterly Journal of Social Development Studies, Volume 2, Issue 1. (In Persian)
- Azghandi, Seyyed Alireza (2010), *History of Political and Social Developments in Iran (1978-2000)*, Tehran: Samt Publications. (In Persian)
- Bokharaei, Ahmad (2002), *Democracy and Its Enemies in Iran*, Tehran: Gam-No Publications. (In Persian)
- Bayat, Kaveh (2015), *Interview with the website of the Research Institute for Cultural and Social Studies*, Dialogue 21. (In Persian)
- Bayat. Asef (2010). *Life as Politics How Ordinary People Chang the Midsle East*. Amesterdam University Press.
- Bhatia.V.K & Rai.S.C.(2004). Evaluation of Socio- Economi Development in SmallAREAS.new Dehli. 23(1).
- Bjerregaart. Bete& Cocran. Johan K (2008). "A Cross-National Test of

*Institutional Anomic Theory: Do the Strength of Other Social Institutions Mediate or Modratethe Effects of the Economy on the Rate of Crime?.*Western Criminology. Rview 9(1). Pp: 31-48.

Borougerdi Mehrzad and Kourosh Rahimkhani (2008). *Postrevolutionary Iran a Political Handbook*. First Edition 2008-33.

Davarpanah, Zahra (2019), *Civilizational Considerations in the Post-Revolution Discourse on Women*. Quarterly Journal of Modern Islamic Civilization Studies, Volume 2, Issue 2. (In Persian)

Durkheim, Emile (2004), *Basic Forms of Religious Life*, Translated by Baqer Parham, Tehran, Markaz Publishing House. (In Persian)

Durkheim, Emile (2002), *The Division of Labor in Society*, translated by Baqer Parham, Babol: Babol Bookstore Publications. (In Persian)

Durkheim, Emile (2009), *Suicide*, translated by Nader Salarzadeh, Tehran: Allameh Tabatabaei University Publications. (In Persian)

Delavari, Abolfazl (2022), *State and Conflict Politics in Contemporary Iran*, Quarterly Journal of State Studies, Year 8, Issue 32. (In Persian)

Dehghani Firouzabadi, Mohammad Reza (2019), *International Conference: International System, Regional Developments and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Khabar Online News Agency, February 19, 2019, News Code 292247. (In Persian)

Etaat, Javad and Abdolreza Shojaei Nasab (2013), *Measuring Development Indicators in the Provinces of the Country 2004-2009*, Quarterly Journal of Regional Planning Studies, Issue 12. (In Persian)

Ebrahimbai Salami, Gholamheidar (1385), *Relations between the State and Society*, Quarterly Journal of Social Sciences, Issue 30. (In Persian)

Sangari (2009), *The Concept of the State in the Constitution of the Islamic Republic of Iran*, Journal of Basic Rights, Issue 11. (In Persian)

Eslami, Ruhollah and Mojtaba Ahmadian, *Attitude Measurement of the Relationship between the State and the Nation in Iran*, Quarterly Journal of Strategic and Macro Policy, Year 1, Issue 4. (In Persian)

Fawzi Tuyserkani, Yahya (2006), *Imam Khomeini and National Identity*, Tehran: Islamic Revolution Documents Center. (In Persian)

Faizpour, Mohammad Ali and Fatemeh Asayesh (2014), *Development in Iran and its comparison with regional countries*, Quarterly Journal of Parliament and Strategy, No. 78. (In Persian)

Galtung. Johan (1990). "Cultural Violence" .Journal of Peace Research. Vol.27

- (3): 291-305. 191. Sage Publications.
- Ltp. Aug. 1990. Avalibale at: <http://www.jstor.org/stable/423472>>.
- Gholami Shekar Sarai, Mohammad Reza (2016), *Analysis of the Discourse of Ethnic Politics after the Islamic Revolution (with an Emphasis on the Period 1368-1376)*, Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy, Volume 6, Issue 20. (In Persian)
- Gholami Shekar Sarai, Mohammad Reza (2016), *Analysis of the Discourse of Ethnic Politics after the Islamic Revolution (with an Emphasis on the Period 1989-1997)*, Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy, Volume 6, Issue 20. (In Persian)
- Hafeznia, Mohammad Reza and Reza Allahverdizadeh (2009), *The Relationship between the Simple Political System and National Solidarity: A Case Study of Iran*, Journal of Political Science, Year 5, Issue 1. (In Persian)
- Haqeed, Sadegh (2006), *Methodology of Political Science*, Qom: Mofid University Publications. (In Persian)
- Herati, Mohammad Javad and Others (2015), *Convergence and Divergence of the Concept of National Interest in Political Discourse after the Islamic Revolution in Iran*, Quarterly Journal of Islamic Revolution Research, Issue 13. (In Persian)
- Imam Jumezadeh, Seyyed Javad (2011), *Identity, Discourse and Politics of Iran in the Islamic World*, Quarterly Journal of Political Research in the Islamic World, Year 11, Issue 4. (In Persian)
- Jalaeipour, Hamid Reza (2009), *Theoretical Preparation for the Evaluation and Development of the Nation-State*, Sociology Quarterly, Volume 10, Issue 2. (In Persian)
- Karimi Melleh, Ali (2013), *Political Capital of the Government and National Identity*, Early Warning Data on Current Iran, Journal of Political Science, No. 2. (In Persian)
- Kawakbian, Mustafa (2012), *Obstacles to Democracy in Iran*, Iranian Monthly Journal of Sociology, Year 5, No. 12. (In Persian)
- Karimi, Mehdi, Jafari Koushki, Tohid and Dabbaghi, Javad (2019), *Analysis of the Effect of the Anomic State of Iranian Society on the Disarray of Peace Indicators in the Country (perspective - 2014)*, Quarterly Journal of Geopolitics, Year 18, No. 20. (In Persian)
- Khoramshad, Baqer and Nejatpour, Majid (2015), *Liberal Developmentalists and*

- Post-Islamic Revolution Development*, Quarterly Journal of State Studies, No. 4. (In Persian)
- Marsh, David and Jerry Stoker (2016), *Method and Theory in Political Science*, translated by Amir Mohammad Haji Yousefi, Tehran: Strategic Studies Research Institute. (In Persian)
- Moradkhani, Fardin (2017), *Legal Reading of the Constitutional Revolution of Iran*, Tehran: Mizan Publishing House. (In Persian)
- Mehr Ain, Mustafa (2006), *The Roots and Results of the Islamic Revolution of Iran*, Niki Kadi's Views, Mobin Journal, Issue 33. (In Persian)
- Maghsoudi, Mojtaba and Mohammad Reza Ghoshchi (2018), *The Possibility or Refusal of Compromise in the Political Discourses of the Islamic Republic of Iran*, Quarterly Journal of the Iranian Association for Cultural Studies and Communication, Year 4, Issue 53. (In Persian)
- Marphy.M. (2010). "On Recognition and Respect: Hannah inter Subjectivity and Education". Educational Futures Journal. Vol.2 (2).
- Medeiros. (2019). "Spatial Planning.territorial Development and Territorial Impact Assessment". Journal of Planning Literature.Vol.34. Issue.2.
- Mottaqi, Afshin and Mosayeb Gharebeigi (2014), *Challenges of Foreign Policy Discourse in the Light of Emerging Transformations in the Global Geopolitical System*, Quarterly Journal of Strategic and Macro-Policies, Year 2, Issue 8.
- Mosalnejad, Abbas (2011), *The State, Development and Social Crises of Iran (1992-2019)*, Quarterly Journal of Politics, Volume 51, Issue 2. (In Persian)
- Nazarian, Seyyed Mohammad Vahab (2019), *Daily Life and Political Conflict in Iran (1979 -1981)*, Journal of Political Science, Year 15, Issue 4. (In Persian)
- Nourbakhsh, Younes and Hamid Naderi (2019), *Analysis of State-Society Relations and Its Role in the Formation of Social Issues and the Anomic Situation in Society*, Quarterly Journal of Social Studies, Volume 27, Issue 1. (In Persian)
- Pour Saeed, Farzad (2007), *Diversity and National Cohesion in Iranian Society*, Strategic Studies Quarterly, Year 10, Issue 1. (In Persian)
- Parizadi, Taher and Hojjat Mirzazadeh (2018), *Regional Development in Iran with a Distributive Justice Approach*, Journal of Applied Research in Geographical Sciences, Year 18, Issue 50. (In Persian)
- Roche, Gay (2018), *Social Changes*, Translated by: Mansour Vosoughi, Tehran - Ney Publishing House. (In Persian)
- Rahbar, Abbas Ali (1401), *Understanding the Political Problem of the State in*

- the Islamic Republic of Iran*, Quarterly Journal of State Studies, Issue 30. (In Persian)
- Rajabzadeh, Ahmad and Kowsari, Masoud (2002), *Political Anomie in Durkheim's Thought*, Shiraz University Social Sciences Journal, Volume 19, Issue 1. (In Persian)
- Rekabian, Rashid (2017), "Explanation of the Relationship between State and Society in the Political Thought of Imam Khomeini", *Transcendental Politics Quarterly*, Year 6, Issue 20. (In Persian)
- Seifollahi, Seifollah and others (2017), *Sociological Explanation of Political Identity Discourse and Its Semantic Developments in the Discourse of the Islamic Revolution of 1978 (Case Study from June 1976 to June 1993)*, Quarterly Journal of Social Sciences, Issue 81. (In Persian)
- Sarkhosh, Niko (2011), *Identity Politics*, Journal of Humanities, Volume 63, Issue 1. (In Persian)
- Seif al-Dini, Frank (2010), *Challenges and Obstacles of Regional Development Planning in Iran*, Human Geographical Research, No. 73. (In Persian)
- Shariati, Shahroz (2014), *The Ratio of Identity and National Interests in Iran's Foreign Policy in the Pahlavi Era*, Journal of Political Sciences, 19th Volume. (In Persian)
- Shams al-Din, Mohammad Mahdi (1992-2014). *In the Political Conference of Islam*, Beirut: Al-Muwasseh al-Jami'ah and for Studies and Publishing. (In Persian)
- Tajik, Mohammad Reza (2004), *Foreign Policy in the Field of Lack of Decision and Prudence*, Tehran: Farhang Gofman Publications. (In Persian).
- Teymoori. A.; Bastian. B.: Jettn. J. (2017). *Towards a Psychological Analysis of anomie*. Political Psychology 38.1009-1023.
- WWW.ECONOMICSANDPEACE.ORG: IEP REPORT -GPI-2024-P: 9.
- WWW.VISIONOFHUMANITY.ORG: IEP REPORT -PPR-2023. P: 21-22
- Zabar Dast, Esfandiar and Amir Samani (2023), *Pathology of the Realization of Territorial Planning in Iran*, Quarterly Journal of Parliament and Strategy, Year 30, Issue 115. (In Persian)
- Zain al-Abidin, Shirzad and others (2014), *Analysis of the Territory of State Sovereignty in Postmodern Geopolitics*, Quarterly Journal of World Politics, Issue 3. (In Persian)

تأثیر سرگشتگی نظری بر تداوم آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه در ایران پس از انقلاب اسلامی

* فرزاد رستمی^۱ قدرت‌الله احمدیان^۲ شاهپور رضوانی^۳

۱. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult7?ItemID=1586030697/5%>

20.1001.1.1735790.1403.20.1.2.9

چکیده

درگیری نظری میان نیروهای سیاسی و اجتماعی گوناگون در راستای بساختن ساختار سیاسی متناسب با بافتار اجتماعی در ایران و هم‌زمانی آن با نابسامانی در حوزه‌های مختلف نظام اجتماعی از دوره کودتا علیه جنبش مشروطه (۱۲۹۹) تاکنون، استمرار داشته است. در دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نیروهای سیاسی مسلط بر نهاد دولت در تحقق بهینه برنامه‌ها و اهداف کلان سیاست‌گذاری کشور در راستای برقراری عدالت اجتماعی و توسعه پایدار، ناکام بوده‌اند. این موقعیت، همبستگی اجتماعی در جامعه سیاسی ایران را با چالش جدی روبه‌رو کرده است. نوشتار حاضر، در پاسخ به پرسش «چگونگی تأثیر سرگشتگی نظری بر تداوم آنومی سیاسی در دوره انقلاب اسلامی» این فرضیه را مطرح کرده است که: «سرگشتگی نظری، عامل تأثیرگذار بر تداوم آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی است». براساس یافته‌های پژوهش، در وضعیت سرگشتگی نظری، جریان‌های سیاسی گوناگون، با تقابل آرمانی با همدیگر و تأکید بر امتناع از تمایز، نهاد دولت را از کارکرد تنظیم‌گری در کلیت نظام اجتماعی خارج کرده‌اند و در نتیجه این وضعیت، آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه، تداوم یافته است. نوشتار حاضر، داده‌های گردآوری‌شده از منابع کتابخانه‌ای را با بهره‌گیری از مبانی نظری امیل دورکیم و به‌کارگیری روش توصیفی-نهادی، بررسی و تحلیل کرده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۱

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

آنومی سیاسی، سرگشتگی نظری، امتناع از تمایز، تقسیم کار، حقوق همبستگی

* نویسنده مسئول:

فرزاد رستمی

پست الکترونیک: f.rostami1361@gmail.com

مقدمه

جامعه سیاسی در موقعیت بسامان و متعارف خود، از نظم خودانگیخته‌ای برخوردار است که روابط بین اجزای گوناگون آن، متأثر از تعریف نقشوندی معین و هماهنگ کلیت نظام اجتماعی در راستای تکامل و توسعه پایدار است. آنومی سیاسی، وضعیت خروج جامعه سیاسی از این موقعیت متعارف و بسامان است که در آن، قواعد اجتماعی برای عاملان، الزام‌آور نیستند و پیروی از آن‌ها برای افراد، مطلوبیتی ندارد. آنومی، منحصر به نقش‌های اقتصادی نیست، بلکه همه نقش‌های اجتماعی در هر مرتبه‌ای را تهدید می‌کند (دورکیم، ۱۳۷۸، ۳۹۶). جنبش مشروطه، به مثابه دگرگونی در تعادل در نظام اجتماعی ایران، عمر کوتاهی داشت و با کودتای سید ضیاء طباطبایی (۱۲۹۹) علیه نظام سیاسی مشروطه، دگرگونی ساختی (روشه، ۱۳۹۷، ۲۷: به نقل از پارسونز) به مثابه روندی نامتعارف بر تحولات سیاسی و اجتماعی ایران سیطره پیدا کرد. استقرار نظام استبدادی پهلوی (۱۳۰۴)، اشغال ایران توسط نیروهای متفقین و تبعید رضاشاه پهلوی (۱۳۲۰)، و کودتا علیه دولت مصدق (۱۳۲۸)، نمونه‌های آشکاری از این تحولات اختلال‌آفرین در کلیت نظام اجتماعی ایران بوده‌اند. در وضعیت تحولات ساختی پیاپی در یک نظام اجتماعی، جریان غالب در روند انقلاب، دیگری خود را عناصر، نمادها، نهادها، و کارگزاران نظام اجتماعی پیشین می‌پندارد و هرگونه مصالحه با آن‌ها را در حکم نفی هستی شناختی تحول اجتماعی و شکلی از کنشگری ساختارشکنانه علیه ساختار سیاسی موجود به‌شمار می‌آورد. تداوم وضعیت انقلابی در اندیشه نیروهای سیاسی غالب به آن‌ها این فرصت را می‌دهد که هرگونه فعالیت سیاسی و اجتماعی ناهمسو با جریان خودی را یک جریان ضدانقلابی به‌شمار آورده و با این اهرم، بخش عمده‌ای از نیروها و کنشگران سیاسی جامعه را کنار زده و منزوی کنند. در مقابل، نیروهای اجتماعی به حاشیه‌رانده شده، این اختلال در نظام اجتماعی را بر نمی‌تابند و در مقابل آن به‌پا می‌خیزند. با تأثیرپذیری از این فرایند، چرخه تحول ساختی تداوم می‌یابد. به همین سبب، با وجود وقوع انقلاب مشروطه، نهضت ملی، و انقلاب اسلامی در یکصد سال گذشته، هنوز اصول جهت‌دهنده ملت‌دولت در جامعه سیاسی ایران با مشکل روبه‌رو است (جلایی‌پور، ۱۳۸۸، ۵۱). در سال‌های اخیر، بروز بحران‌هایی مانند قطبی شدن جامعه، مهاجرت گسترده از کشور، و نارضایتی فزاینده افشار متنوع اجتماعی از کیفیت حکمرانی در ایران، پدیده‌های هشداردهنده‌ای هستند که دگرپرسی هویتی در اجتماع ملی ایران را یادآوری می‌کنند (کریمی

مله، ۱۴۰۲، ۱۵۰). مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست‌جمهوری ایران در سال ۱۳۹۶ چالش‌ها و بحران‌های پیش روی ایران را در قالب یک طرح پژوهشی جامع بررسی کرده است. از میان ۱۰۰ چالش‌شناسایی‌شده در این پژوهش، ۵۲ مورد آن در حوزه مسائل اجتماعی است. بحران‌هایی مانند بحران سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، بحران بی‌تفاوتی اجتماعی، بحران امنیت اجتماعی و روانی، بحران در حقوق شهروندی، بحران ناامیدی از آینده، بحران بیکاری، و بحران آلودگی هوا، از مهم‌ترین بحران‌های موجود در جامعه سیاسی ایران در مقطع کنونی به‌شمار می‌آیند (خبرآنلاین، ۲۵ خرداد ۱۳۹۶). گفتنی است، این بحران‌های شناسایی‌شده، ارتباط مستقیمی با کیفیت حکمرانی در جامعه سیاسی ایران دارند. نوشتار حاضر، این شکل از انباشت و درهم‌تنیدگی بحران‌های گوناگون در جامعه سیاسی ایران را یک اختلال جدی و نوعی بیماری در نظام اجتماعی تلقی کرده و آن را با عنوان «آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه» مطالعه کرده و در چهار بخش معین، به تبیین عوامل مؤثر بر آن پرداخته است.

۱. پیشینه پژوهش

در پیشینه پژوهش، مورد پژوهشی‌ای که با عنوان پژوهش حاضر منطبق باشد و موضوع عاملیت سرگشتگی نظری را در تداوم آنومی سیاسی در جامعه سیاسی ایران در دوره پساانقلاب بررسی کرده باشد، وجود ندارد. پژوهش‌های بسیار محدودی در حوزه‌های نزدیک به این پژوهش وجود دارد که بعضی از گزاره‌های موردنظر پژوهش حاضر را با رویکردهای دیگری مطالعه کرده‌اند که از آن میان می‌توان به سه مورد پژوهشی در میان منابع فارس و سه مورد پژوهشی در میان منابع انگلیسی اشاره کرد.

یکی از پژوهش‌های انجام‌شده به زبان فارسی، پژوهش رجب‌زاده و کوثری (۱۳۸۲)، با عنوان «آنومی سیاسی در اندیشه دورکیم» است که تشدید نابسامانی‌ها در جامعه سیاسی ایران و به‌ویژه در میان شهروندان تهرانی را متأثر از عاملیت تغییرات شتابان سیاسی و اجتماعی در دو دوره سیاسی سازندگی و اصلاحات در جامعه سیاسی ایران می‌داند.

نوربخش و نادری (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی با عنوان «تحلیل روابط دولت و جامعه و نقش آن در شکل‌گیری مسائل اجتماعی و وضعیت آنومیک در جامعه»، بروز و ظهور بحران‌های گوناگون در جامعه سیاسی ایران را ناشی از آنومی سیاسی در مناسبات دولت و

جامعه دانسته‌اند.

مورد سوم، مقاله‌ای پژوهشی از کریمی و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان «تأثیر وضعیت آنومیک جامعه ایرانی بر نابسامان بودن شاخص‌های صلح در کشور (۱۴۰۰)» است که وجود وضعیت آنومیک در جامعه ایرانی را متغیر مستقل به‌شمار آورده و عدم تحقق مصالحه اجتماعی و نامطلوب بودن شاخص‌های صلح در کشور را متأثر از این وضعیت آنومیک در جامعه ایرانی می‌داند.

همچنین، در پیشینه پژوهش به زبان انگلیسی می‌توان به این سه مورد اشاره کرد. مورد پژوهشی نخست، مقاله‌ای از بجرگارد و کوکران (۲۰۰۸، ۳۱) با عنوان «ساختار اجتماعی و آنومی» است که آنومی را از دیدگاه رابرت مرتن و ارتباط آن با تحقق اهداف اجتماعی و انتظارات اجتماعی تشریح کرده است. این پژوهش، شکلی از بازاندیشی تجدیدنظرگرایانه درباره مبحث آنومی در عصر پسادورکیم است.

اصغرزاده (۲۰۰۷) نیز در پژوهشی با عنوان «ایران و چالش تنوع»، شیوه رویارویی ساختار سیاسی قدرت در ایران با مسئله تنوع هویتی در جامعه را یک چالش مستمر در میان مناسبات دولت و جامعه در دوره‌های مختلف تاریخی به‌شمار آورده است.

مورد پژوهشی سوم، مقاله‌ای از بروجردی و رحیم‌خانی (۲۰۱۸) با عنوان «دست‌اندرکاران ساختار قدرت در دوره پساانقلاب در ایران» است که بررسی آماری جامعی در راستای تفکیک مسئولان برجسته نظام جمهوری اسلامی ایران در دوره پس از انقلاب اسلامی به‌لحاظ نسبت‌های هویتی، جنسیت، طبقه اجتماعی، مکان جغرافیایی، سن، و مذهب انجام داده است.

تفاوت رویکرد پژوهشی این نوشتار با آثار یادشده، در نوع نگرش به عوامل مؤثر بر آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه ایران در دوره پس از انقلاب اسلامی از یک زاویه دید متفاوت است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

بهره‌گیری از رهیافت کارکردگرایی و دیدگاه‌های متأثر از آن، یکی از مهم‌ترین رویکردهای پژوهشی برای تبیین پدیده‌های مختلف در علوم اجتماعی است. دورکیم، در دو کتاب ماندگار «درباره تقسیم کار اجتماعی» و «صور بنیانی حیات دینی» با بهره‌گیری از رهیافت

کارکردگرایی، بنای فکری مستحکمی را برای تحلیل علمی در علوم انسانی بنیان گذاشته است. او در کتاب «تقسیم کار» (۱۸۹۳)، در تقابل فکری با مکتب فایده‌گرایی و تفسیر آن از تقسیم کار به مثابه افزایش مبادله اجتماعی در عصر جوامع صنعتی، بیان می‌کند که تقسیم کار، ناشی از شیوه تعامل افراد انسانی در نظام اجتماعی است. تأکید فراوان دورکیم بر اصل تقسیم کار در نظام اجتماعی به این سبب است که تقسیم کار را دارای ویژگی اخلاقی و هم‌سطح نیازهای بنیادین اجتماعی مانند نظم و همبستگی می‌داند که معمولاً نیازهای اخلاقی به‌شمار می‌آیند. نقش تقسیم کار به این معناست که بدانیم، تقسیم کار برای پاسخ به کدامین نیاز است (دورکیم، ۱۳۸۱، ۴۶).

دورکیم بر این نظر است که پیچیدگی مناسبات اجتماعی در عصر جدید، بهره‌گیری از اصل تقسیم کار را برای استقرار نظم و همبستگی ارگانیک در جامعه، ضروری کرده است. وی خروج از تقسیم کار متعارف را موجب بروز اختلال و آنومی در مناسبات اجتماعی می‌داند. همچنین، در کتاب «صور بنیانی حیات دینی» (۱۹۱۲)، برخلاف بیشتر اندیشمندان هم‌عصر خود که گذار جامعه مدرن را ناشی از ضرورت گذار از سنت می‌پنداشتند، بر این نظر بود که تداوم نقش سنت و دین در زندگی روزمره بشری، ناشی از کارکرد اجتماعی آن‌هاست. او با تبارشناسی عمیق و تاریخی در کارکرد ادیان، به اصل توتیمسم^۱ می‌رسد که ناشی از تقدس بخشی ذهنیت انسانی به اشیاء موجود در یک موقعیت مکانی خاص است. به بیان روشن‌تر، تمایز بین توتیم یک مکان اجتماعی معین با توتیم مکان‌های اجتماعی دیگر، آیین بدوی توتیمسم را به وجود آورده است.

دورکیم با بهره‌گیری از مقوله فهم مکانمندی، توتیمسم را توصیف می‌کند و با تأکید بر آیین توتیمسم، اجتماعات انسانی مکانمند در عصر بدویت را برسازنده آیین‌های بدوی (توتیمسم) می‌داند. به بیان روشن‌تر، در رهیافت دورکیم، ذهنیت جمعی افراد انسانی، با تأثیرپذیری از موقعیت زمانی و مکانی خود، می‌تواند برسازنده باور (عقیده) و عمل (کنشگری) باشد. بر این اساس، دورکیم بازگشت به امر اخلاقی در دوران ازهم‌گسیختگی جوامع بشری در عصر جدید را، منوط به بازگشت به امر اجتماعی (امر جمعی و بیناذهنی) می‌داند. بر مبنای چارچوب نظری دورکیم، در جامعه دارای همبستگی ارگانیک، به عنوان جامعه

1. Totemism

مطلوب از دیدگاه او، نقشوندی میان همه اعضا و عناصر اجتماعی، تنها به واسطه اصل تقسیم کار قابل دستیابی است. در این رهیافت، دولت به مثابه مغز نظام اجتماعی، هر چند اندام ویژه‌ای در زندگی اجتماعی به شمار می‌آید، اما عامل ایجادکننده وحدت اجتماعی نیست، بلکه نهادی است که برای شناخت جامعه از کلیت خود و حفظ وحدت اجتماعی در آن ایجاد شده است (دورکیم، ۱۳۸۱، ۳۱۹).

همچنین، دورکیم برای تشریح چگونگی پدیدار شدن آنومی در یک جامعه، به توصیف دریافت مفهومی جامعه از کلیت خود می‌پردازد. او بر این نظر است که این مهم، با آگاهی از چگونگی کارکرد مغز نظام اجتماعی (نهاد دولت) برای نقشوندان اجتماعی قابل تصور است. او بر این نظر است که جامعه از فکرتی که از خود دارد، ساخته شده است. البته گاهی پیش می‌آید که جامعه درباره اینکه چه تلقی‌ای باید از خود داشته باشد، دچار تردید و سرگشتگی شود. در این حالت، جامعه میان دو جهت متضاد در حال کشاکش است. این تعارضات اجتماعی، تضاد بین ایده‌آل و واقعیت نیست، بلکه این تضاد، بین ایده‌آل‌ها است. ایده‌آل‌های یک جریان خاص با جریان دیگر (دورکیم، ۱۳۸۳، ۵۸۶). تعدیل منازعات اجتماعی و گذار به مصالحه اجتماعی، از مهم‌ترین اهداف مورد نظر دورکیم در گذار به جامعه با همبستگی ارگانیک است.

۳. روش پژوهش

مبنای تمایز و شناسایی علوم انسانی از علوم تجربی با تأکید و ترجیح مؤلفه ذهنیت بر مؤلفه عینیت توسط اندیشمندان حوزه علوم اجتماعی امکان‌پذیر شده است. در معرفت‌شناسی جدید، به نقش ذهن شناسنده در جریان شناخت، اهمیت بیشتری داده می‌شود (حقیقت، ۱۳۸۵، ۵۱). اندیشه منطقی به این معنا است که کسی تاحدی به شیوه غیرشخصی (اتکا به آگاهی جمعی) بیندیشد. اندیشیدن در قالب مفاهیم عبارتست از اینکه بتوانیم امر متغیر را زیر امر پایدار و ذات فردی را زیر ذات اجتماعی قرار دهیم (دورکیم، ۱۳۸۳، ۶۰۹). مفاهیم کلی‌ای مانند زمان، مکان، اعداد، شخصیت، و جوهر، مقوله‌های فهم یا قالب‌های استواری هستند که اندیشه را دربر گرفته‌اند و پاسخ‌گوی کلی‌ترین خاصیت اشیاء و پدیده‌های مادی هستند (دورکیم، ۱۳۸۳، ۱۸-۱۳). روش توصیفی-نهادی قادر به تبیین تداوم‌های تاریخی و اختلاف در خط‌مشی سیاسی است. در این روش، رویه‌های موجود در نهادهای رسمی

حکومت بررسی می‌شود و بدون پابندی انحصاری به یک رهیافت نظری خاص می‌توان با اتکا به آمار و اعداد معین و مطالعه تطبیقی پدیده‌های موردنظر، آن‌ها را تبیین کرد (جری و استوکر، ۱۳۹۵، ۹۸-۹۷). به بیان روشن‌تر، روش توصیفی - نهادی، بستر لازم را برای به‌کارگیری مقوله‌های موردنظر دورکیم (مکان، اعداد، زمان، و...) در راستای تبیین مسئله فراهم می‌کند.

۴. الگوی نظری پژوهش

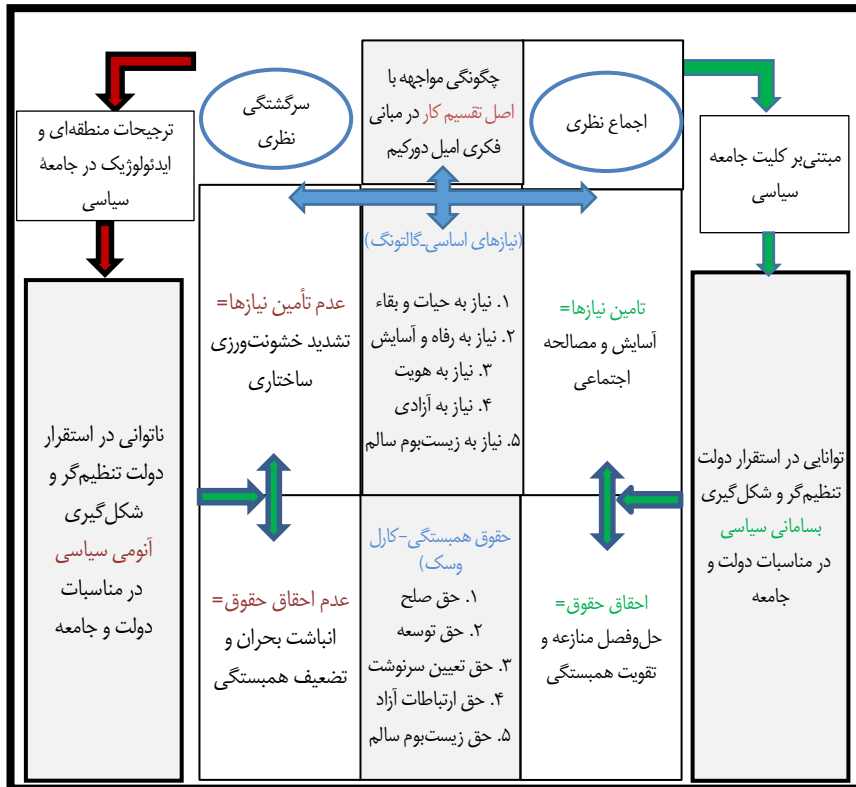
بهره‌گیری از روش توصیفی و نهادی، این فرصت را به نوشتار حاضر می‌دهد که ضمن اتکا به مبانی نظری امیل دورکیم، از نظریه‌های همسو و همپوشان دیگر اندیشمندان علوم اجتماعی برای تبیین فرضیه خود بهره بگیرد. دورکیم، شیوه مطالعه درباره همبستگی اجتماعی را منوط به دسته‌بندی حقوق در جامعه می‌داند؛ زیرا، حقوق در ابعاد گوناگون آن، بهترین شاخص برای سنجش رابطه دولت با جامعه و رابطه گروه‌های اجتماعی با همدیگر است (دورکیم، ۱۳۸۱، ۶۷). همسو با این رهیافت نظری، اندیشمندان دیگری نیز به مسئله حقوق و نیازمندی‌های بشری به مثابه ابزار مؤثری با کارکرد دوگانه در دو جهت متناقض (تقویت یا تضعیف همبستگی اجتماعی) پرداخته‌اند که می‌توان از دیدگاه‌های آن‌ها برای ترسیم یک الگوی نظری نوین بهره گرفت.

گالتونگ^۱ یکی از این اندیشمندانی است که نیازهای اولیه و اساسی انسان را در پنج گروه نیاز به حیات، نیاز به هویت، نیاز به رفاه، نیاز به آزادی، و نیاز به زیست‌بوم سالم، طبقه‌بندی کرده است (گالتونگ، ۱۹۹۰، ۲۹۵-۲۹۲). کارل وسک^۲ نیز در سال ۱۹۷۹ در قالب «نظریه حقوق همبستگی» بر مؤلفه‌هایی مانند حق بر توسعه، حق بر صلح، حق بر تعیین سرنوشت، حق بر ارتباطات، و حق بر محیط بوم سالم، تأکید کرده است (اخوان‌فرد، ۱۴۰۰، ۳۴). این الگوی نظری برای تحلیل چگونگی تأثیر سرگشتگی نظری (متغیر مستقل) بر تداوم آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه (متغیر وابسته) ترسیم شده است.

1. Uhan Galtung

2. Karel Vasak

شکل شماره (۱). الگوی نظری پژوهش (شیوه تبیین عاملیت سرگشتگی نظری بر آنومی سیاسی و شیوه گذار از آنومی سیاسی)

یکی از اصول مبنایی رهیافت دورکیم و اندیشمندان دیگر همسو با آن مانند گالتونگ و کارل وسک این است که با تعریف اصول و شاخص‌های معین می‌توان نقشه راه را برای تحلیل نظام‌های اجتماعی مختلف فراهم کرد. به بیان روشن‌تر، با اتکا به این مؤلفه‌ها می‌توان دریافت که یک جامعه در چه وضعیتی (آنومیک/ غیرآنومیک) قرار دارد. این الگو نشان می‌دهد که در وضعیت سرگشتگی نظری در یک جامعه سیاسی، نیروهای سیاسی آن دریافت مفهومی مطلوبی از اصل تقسیم کار در نظام اجتماعی ندارند و با انحراف در کارکرد نهاد دولت به‌عنوان یکی از اجزای مهم و هماهنگ‌کننده نقش‌ها در نظام اجتماعی، کلیت جامعه سیاسی را با اختلال مواجه می‌کنند. تفکر غیرنظام‌مند و غیرسیستمی بازیگران جریان غالب در نهاد دولت و تأکید بر راهبرد ترجیحات مکانی، موجب تضییع نیازها و حقوق همبستگی در جامعه می‌شود که به‌شکل بحران‌هایی مانند گسست همبستگی اجتماعی و گسترش خشونت ساختاری پدیدار می‌گردد و سرانجام به تداوم آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه می‌انجامد. همچنین،

برپایه این الگوی پژوهش می‌توان نقشه‌گذار از موقعیت آنومی سیاسی را نیز تبیین کرد. تقسیم کار مبتنی بر اجماع نظری بازیگران سیاسی و پابندی به شناسایی تمایز در کلیت نظام اجتماعی، مسیر معکوسی است که با تکیه بر تأمین نیازهای اساسی افراد جامعه و برآورده‌سازی حقوق همبستگی آن‌ها، بستر لازم را برای تحقق بسامانی سیاسی فراهم می‌کند. به همین دلیل می‌توان این الگوی مفهومی را یک الگوی مطالعاتی کاربردی به‌شمار آورد.

۱-۴. آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه پیش از انقلاب اسلامی

برساختن یک ساختار سیاسی متناسب با بافتار اجتماعی ایران، از دوره انقلاب مشروطه (۱۲۸۵) تاکنون مورد مناقشه نظری میان نیروهای سیاسی و اجتماعی مختلف بوده است. در واقع، پس از مشروطه، تصویب قانون اساسی به‌طور جدی، فکر زندگی شورایی در ایران را به فعلیت رساند. به بیان روشن‌تر، از مهم‌ترین دستاوردهای نهضت مشروطه، تحدید قدرت مطلقه شاه با تدوین قانون اساسی، به رسمیت شناختن تفکیک قوا، و عدم تمرکز و تقسیم قدرت سیاسی و اداری کشور بین حکومت مرکزی و حکومت‌های محلی برابر چهار اصل (۹۳-۹۳-۹۱-۹۰) متمم قانون اساسی مشروطه بود (ازغندی، ۱۳۸۹، ۳۱۹). کودتا علیه نظام مشروطه (۱۲۹۹) و تشکیل دولت مدرن مبتنی بر راهبرد امتناع از تمایز (یکسان‌سازی هویتی عصر پهلوی)، تمرکزگرایی سیاسی و پیروی نکردن حکومت پهلوی از قانون اساسی مشروطه را می‌توان نقطه عطف تاریخی پایان اصلاحات متعارف و تکاملی متأثر از نهادها و قوانین مترقی عصر مشروطه در جامعه سیاسی ایران دانست. از آن پس گرایش به نظریه‌های دولت‌گرا (در وجه ناسیونالیستی)، بین‌الملل‌گرایی آرمانی (در وجه مارکسیستی-کمونیستی) و جهان‌گرایی آرمانی (در وجه امت‌گرایی اسلامی) بیشتر مورد استقبال کنشگران اجتماعی در ایران قرار گرفت. در نتیجه شکل‌گیری این گرایش‌های ایدئولوژیک ناهمسو، نیروهای سیاسی و اجتماعی گوناگونی نیز در متن جامعه سیاسی ایران در دوره پیش از انقلاب شکل گرفتند که هر یک از آن‌ها، گذار از موقعیت نابسامان عصر پهلوی را در دگرگونی ساختی نظام اجتماعی جست‌وجو می‌کردند.

۲-۴. مصادیق و ابعاد آنومی سیاسی در دوره پس از انقلاب اسلامی

رابرت مرتن^۱، به‌عنوان یکی دیگر از شارحان کارکردگرایی دورکیم، بر این نظر است که آنومی و

1. Robert. K. Merton.

بعضی از شکل‌های رفتار نابهنجار اجتماعی، بیشتر از جدایی اهداف نهادینه‌شده فرهنگی یک جامعه و راه‌های ساخته‌شده اجتماعی برای رسیدن به آن اهداف سرچشمه می‌گیرد. به بیان روشن‌تر، شکاف بین اهداف و وسایل مشروع برای رسیدن به آن‌ها، سبب شکست ارزش‌ها در سطح فردی و اجتماعی می‌شود (عباس‌زاده و دیگران، ۱۳۹۱، ۱۵۰).

یکی از مهم‌ترین پایه‌های حکومت در کنار عنصر مشروعیت، کارآمدی است. به همین سبب، کارآمدی را می‌توان مشروعیت عملی یا مشروعیت همیشگی نام نهاد. استقرار هیچ حکومتی نمی‌تواند بدون توجه به اهداف معینی تداوم یابد. آنچه در مورد این هدف‌ها مهم است، شفاف بودن، قابلیت دستیابی، و همسویی آن‌ها برای برآورده کردن حقوق انسانی است. پیامد ستانده شدن این ویژگی‌ها از اهداف، ناکارآمدی حکومت است (اسلامی و احمدیان، ۱۳۹۲، ۱۱۲). در این وضعیت، عوامل اجتماعی، خود را ملزم به پیروی از هنجارها و سیاست‌های رسمی مورد تأکید نظام سیاسی حاکم نمی‌دانند. کنشگری مبتنی بر انفعال و نافرمانی مدنی به شکل‌های گوناگونی مانند بی‌تفاوتی، بی‌اعتمادی، عدم مشارکت سیاسی، گسترش ناامیدی در میان افراد و گروه‌های انسانی زیستنده در جامعه سیاسی پدیدار می‌شود. بیات^۱، این جنبش‌های جدید را ناجنبش‌هایی به‌شمار آورده است که با استفاده از فضای عمومی خیابان و محل کار و اشتراک‌های گروهی، همبستگی خود را برای اعتراض و مقاومت در مقابل دولت اعلام می‌کنند (بیات، ۲۰۱۰، ۲۹-۱).

در اصول پرشماری از قانون اساسی، به‌ویژه در اصل سوم مربوط به وظایف دولت، برخورداری افراد از حقوق اساسی در همه ابعاد (آموزشی، فرهنگی، عقیدتی، مسکن، شغل، ... و برآورده‌سازی نیازهای دیگر در حوزه تأمین اجتماعی، به‌عهد دولت است (استوارسنگری، ۱۳۸۸، ۲-۱). همچنین، اگر بخواهیم به تعریف دولت و جامعه اسلامی از منظر مسئولان عالی‌رتبه کشور توجه کنیم، یکی از بارزترین توصیف‌ها از دولت اسلامی و نسبت آن با جامعه اسلامی را می‌توان در سخنرانی رهبر انقلاب اسلامی، آیت‌الله خامنه‌ای^۲ جست‌وجو کرد. ایشان الگوی حاکم بر گفتمان انقلاب اسلامی را، یک الگوی خطی و پنج‌مرحله‌ای (۱) ظهور انقلاب اسلامی؛ (۲) استقرار نظام اسلامی؛ (۳) تشکیل دولت اسلامی؛ (۴) تشکیل جامعه اسلامی؛ (۵) تشکیل امت اسلامی) توصیف کرده‌اند. ایشان در این

1. Bayat

۲. سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای در جمع اساتید و دانشجویان دانشگاه رازی کرمانشاه، ۲۴ آبان ۱۳۹۰

سخنرانی بیان داشته‌اند:

تحقق جامعه اسلامی، هدف اصلی و میانه ماست. بعد از آنکه دولت اسلامی تشکیل شد، مسئولیت و تعهد این دولت اسلامی این است که جامعه اسلامی را تحقق ببخشد. جامعه اسلامی، جامعه‌ای برخوردار از شاخص‌های جامعه عادل، برخوردار از عدالت، جامعه آزاد، جامعه‌ای که مردم در آن، در اداره کشور، در آینده خود، در پیشرفت خود، دارای نقشند، دارای تأثیرند؛ جامعه‌ای دارای عزت ملی و استغنا ملی، جامعه‌ای برخوردار از رفاه و مبرای از فقر و گرسنگی، جامعه‌ای دارای پیشرفت‌های همه‌جانبه، پیشرفت علمی، پیشرفت اقتصادی، پیشرفت سیاسی و بالاخره جامعه‌ای بدون سکون و رکود، بدون توقف و در حال پیشروی دائم است؛ این، آن جامعه‌ای است که ما دنبالش هستیم. البته این جامعه تحقق پیدا نکرده، ولی ما دنبال این هستیم که این جامعه تحقق پیدا کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰).

در این بازخوانی از گفتمان انقلاب اسلامی، رهبر انقلاب به تبیین امکانمندی تحول در ساختار هندسی نظام سیاسی کشور پرداخته و با بیان نمونه‌هایی، گذار از نظام ریاستی به نظام پارلمانی را به‌عنوان یکی از مصادیق این تحول ساختاری در آینده‌نچندان نزدیک، برشمرده‌اند. بر این اساس، می‌توان دریافت که مسئولیت دولت اسلامی برای تشکیل جامعه اسلامی با ویژگی‌های معین، آشکارا در گفتمان حاکم بر نظام اسلامی مشهود است و همچنین، مشخص است که دولت‌های مختلف، موفق به ایجاد جامعه اسلامی مطلوب با شاخص‌های مورد اشاره نشده‌اند. در این زنجیره، تشکیل جامعه اسلامی، هدف میانی است و هدف نهایی این زنجیره گفتمانی، تشکیل امت اسلامی است.

۱-۲-۴. آتومی سیاسی در بعد توسعه پایدار و رشد اقتصادی

تحلیل برنامه‌های توسعه در ایران به لحاظ محتوایی نشان داده است که همچنان دولت و نهادهای رسمی حاکمیتی، نقش عمده و انحصاری‌ای در سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های توسعه دارند. به رسمیت شناخته نشدن عرصه‌های عمومی و مشارکت ساختار کارگزاران غیررسمی، موجب شده است که برنامه‌های توسعه در ایران از بازتاب همه واقعیت‌ها و لایه‌های چندگانه مسائل توسعه در کشور و انعکاس و مدیریت ابعاد ارگانیک و تفاهمی توسعه ناتوان باشد (سمیرامتی، ۱۳۹۵، ۲۰۲)؛ به‌گونه‌ای که گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۲۵،

میزان رشد اقتصادی ایران را برای سال جاری (۱۴۰۴)، صفر درصد اعلام کرده است. در حالی که سال ۱۴۰۴ سال پایانی سند چشم‌انداز و سال پایانی شش برنامه توسعه است که در آن رشد اقتصادی، هشت درصد در نظر گرفته شده بود.

بخش چشمگیری از سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و اجتماعی در سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۹۸ ناشی از غلبه اقتصاد رانتی در ساختار سیاسی کشور بوده است که منطبق با مبحث نظری ساختار دسترسی محدود است. توسعه نامتوازن ناشی از این راهبردهای ناکارآمد، بحران‌های اجتماعی زیادی را به وجود آورده است (مصطفی‌نژاد، ۱۴۰۰، ۵۷). البته در بررسی میزان تحقق اهداف و سیاست‌گذاری‌های کلان در بعد توسعه اقتصادی کشور باید به سند چشم‌انداز کشور نیز اشاره کرد. این سند، متوسط نرخ رشد اقتصادی سالانه را ۸ درصد هدف‌گذاری کرده است (در حالی که متوسط رشد در این دوره بیست‌ساله، ۳ درصد و در برخی سال‌ها، منفی بوده است)، اما در عرصه عمل، ایران در بین کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (۱۴ کشور از ۴۰ کشور اسلامی مورد مطالعه)، در جایگاه دهم بوده و برای رسیدن به جایگاه نخست در این منطقه، راهی طولانی پیش رو دارد (آسایش و فیض‌پور، ۱۳۹۳، ۹۱-۹۰). گفتنی است، در مورد توسعه نامتوازن و غیرعادلانه در جامعه سیاسی ایران نیز مقایسه استان‌های ۳۱ گانه کشور در ۳۳ شاخص معین، نمایانگر توزیع ناعادلانه منابع و نابرابری توسعه مرکز نسبت به پیرامون است.

بر پایه رتبه‌بندی استان‌های کشور در پایان برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳)، پنج استان مرکزی ایران (تهران، یزد، اصفهان، فارس، و کرمان) در شاخص توسعه، در رده بالای جدول ارزیابی بوده‌اند و پنج استان پیرامونی (سیستان و بلوچستان، کردستان، لرستان، ایلام، و کرمانشاه) نیز در انتهای جدول ارزیابی توسعه‌یافتگی کشور قرار گرفته‌اند (اطاعت، ۱۳۹۲، ۱۴). علت این‌گونه توسعه نامتوازن و ناعادلانه در کشور، تمرکزگرایی و توجه بیش‌ازحد به مرکز (تهران) عنوان شده است (پریزاد، ۱۳۹۷، ۱۸۸ و ۱۹۶). از نشانه‌های دیگر این روند مستمر نابرابری‌های اجتماعی، می‌توان به آمار بیکاری در کشور در سال ۱۴۰۳ اشاره کرد. در این حوزه، استان‌های مرکزی کشور با میانگین ۶/۵ درصد بیکاری، پایین‌ترین میزان بیکاری را داشته‌اند، در حالی که استان‌های پیرامونی با میانگین ۱۰ درصد، گرفتار بیشترین میزان بیکاری بوده‌اند (پورتال مرکز آمار ایران، اردیبهشت ۱۴۰۴). یکی دیگر از مصادیق آنومی سیاسی در بعد اقتصادی، وجود رهیافت‌های گوناگون نظری درباره شیوه مداخله دولت‌ها در امور

اقتصادی کشور است.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فعالیت‌های اقتصادی کشور را در سه بخش مستقل دولتی، خصوصی، و تعاونی تعریف کرده است (قانون اساسی، اصل ۴۴). بنیان‌گذار نظام جمهوری اسلامی (امام خمینی (ره))، دربارهٔ حدود مداخلات دولتی در جامعه بیان کرده‌اند: «کشاندن امور مملکت‌داری از سوی دولت به سمت مالکیت دولتی و انحصار کارها در دست دولت و کنار گذاشتن ملت در ادارهٔ کشور، یک بیماری مهلک و کشنده است... دولت باید نظارت بکند» (رکابیان، ۱۳۹۷، ۷۵). در طول سال‌های پس از انقلاب، دولت‌ها به‌گونه‌ای صعودی، مداخلات خود را بر همهٔ ابعاد نظام اجتماعی گسترش داده‌اند. به بیان روشن‌تر، در جامعهٔ ایران، دولت، ماهیتی رانتی دارد؛ زیرا، حدود ۸۰ درصد فعالیت‌های اقتصادی، دولتی است و بیش از ۷۰ درصد بودجهٔ عمومی دولت به درآمدهای نفتی وابسته است. به‌رحال، نهاد دولت از استقلال دوچندانی برخوردار شده است که خود، مانعی اساسی برای رشد گروه‌های کارآفرین و طبقات گوناگون در ایران است (ابراهیم‌پای‌سلامی، ۱۳۸۶، ۱۷۱-۱۷۲) و با وجود طرح‌های گوناگون برای کاهش مداخلات حداکثری دولت در نظام اقتصادی کشور، این روند، همچنان ادامه یافته است.

۲-۲-۴. آنومی اجتماعی در بعد فرهنگی و هویتی

دورکیم به‌پیروی از اندیشهٔ سیاسی ارسطو، بر این نظر است که اجتماع سیاسی، تنها از جمع تعداد زیادی از افراد ساخته نشده، بلکه جامعه از جمع عدهٔ زیادی از افراد متمایز ساخته شده است (دورکیم، ۱۳۸۱، ۹). مهم‌ترین پیش‌نیاز برای برآورده‌سازی حقوق فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی، ایجاد نهادهای دموکراتیک مبتنی بر پلورالیسم فرهنگی است. فراروایت‌های ضددموکراتیک، راه را برای خشونت‌ورزی و سرکوب اجتماعی هموار می‌کنند (اصغرزاده، ۲۰۰۷، ۲۵۳). چگونگی پذیرش به‌رسمیت‌شناسی عناصر مختلف هویت اجتماعی در کلیت جامعهٔ سیاسی ایران، همواره در میان نیروهای سیاسی و اجتماعی، چالش‌آفرین بوده است. بدون هویت اجتماعی، جامعه‌ای در کار نیست (آزادارمکی، ۱۳۹۲، ۱۴). رهیافت‌های دولت‌محور مبتنی بر یکسان‌سازی هویتی در جامعهٔ سیاسی را می‌توان شکلی از بازگشت به گذشته و برساختن جامعهٔ مکانیکی در قالبی نوظهور به‌شمار آورد. ایران در گوناگونی زبانی و قومی، با ۲۴ درصد همانندی در جایگاه شانزدهم همانندی در سطوح جهان است (پورسعید، ۱۳۸۶، ۳۷). هویت قومی و اتنیکیتی،

یکی از منابع هویت اجتماعی است. یکی از مهم‌ترین دلایل استمرار و تشدید مسائل قومی در ایران، وجود آسیب‌های معرفتی در این زمینه است (سیف‌اللهی و دیگران، ۱۳۹۷، ۴). از جمله ویژگی‌های بروز مسائل قومی در ایران معاصر، که در درازمدت بر نحوه تلقی ما از این پدیده نیز تأثیر عمیق و تعیین‌کننده‌ای بر جای نهاد، بروز و طرح آن به‌عنوان یک مسئله «خارجی» بوده است (کاوه بیات، ۱۳۹۸، گفتگو). یکی از اسناد مرجع در سیاست‌گذاری قومی دوران پس از انقلاب، سند «اصول سیاست فرهنگی کشور»، مصوب سال ۱۳۷۱ در شورای عالی انقلاب فرهنگی است. تأکید سیاست‌گذار بر جدی گرفتن موضوع وحدت ملی، پرهیز از موانع وحدت، گسترش زبان فارسی، بالا بردن سطح فرهنگی روستاها، و نیز تلاش برای معرفی فرهنگ اصیل دینی و ملی است. با هژمونیک شدن گفتمان سازندگی بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶ در این سند، نوسازی و محرومیت‌زدایی از مناطق قومی مشروط به این شرط‌ها شده است که نخست، حاکمیت از نفوذ زیادی در این مناطق برخوردار باشد و دوم اینکه، مردمان این نواحی، تعلق خاطر زیادی به هویت ملی از خود نشان دهند (غلامی شکارسرای، ۱۳۹۵، ۱۲۴-۱۲۳). در بعد هویت جنسیتی نیز در بسیاری از گفتمان‌های دینی پس از انقلاب، رشد و شکوفایی زن با اعمالی تعریف می‌شود که همه آن‌ها یک ویژگی مشترک دارند: زن می‌آموزد که وظیفه تشخیص تکلیف او، محول به دیگری است؛ به بیان روشن‌تر، زن مسلمان امروزی در جامعه سیاسی ایران، کماکان بی‌صدا است. این وضعیت، خود، به مثابه از دست رفتن وحدت و همبستگی در جامعه است (داورپناه، ۱۳۹۸، ۱۹۶ و ۲۰۰). به رسمیت شناختن گروه‌ها و هویت‌های مختلف اجتماعی، به خودی خود و تنها با معیار عدالت، به معنای تخصیص عادلانه منابع، درک نمی‌شود؛ زیرا، خود مفهوم عدالت اجتماعی، بر پایه هنجارهای سیاسی تعیین می‌شود (مورفی^۱، ۲۰۱۰، ۳۴۲). به همین سبب، شیوه پیکربندی عناصر مختلف هویت اجتماعی در یک جامعه سیاسی ناهمگن مانند ایران، بسیار اهمیت دارد.

۳-۲-۴. آنومی سیاسی در بعد آمایش سرزمینی

از دوره انقلاب مشروطه، شکل انجمن‌های ایالتی و ولایتی با هدف تقسیم کار متعارف توزیع قدرت در گستره سرزمینی ایران، مورد توجه نیروهای انقلابی مشروطه‌خواه بوده است. این اصل بنیادین قانون مشروطه، با تشدید تمرکزگرایی در دوره سلطنت پهلوی، به فراموشی سپرده شد. آمایش

1. Morfphy

سرزمین در ایران، به‌رغم پیشینه طولانی در چهار دوره مطالعاتی پیش از انقلاب و پس از انقلاب، هنوز قادر به گذار از چالش‌های پیش‌روی خود نشده است و امکان تحقیق‌یابی آن، همچنان در تعلیق است (زبردست و دیگران، ۱۴۰۲، ۱۵۵). در بعد سیاسی آمایش سرزمینی نیز می‌توان به دو مؤلفه حکمرانی بسیط و غیربسیط بر جغرافیای سیاسی کشور اشاره کرد که می‌تواند به‌شکل بسیار قابل توجهی بر مناسبات دولت و جامعه در یک جغرافیای سیاسی تأثیرگذار باشد. در یکی از پژوهش‌های اخیر، پژوهشگران با به‌کارگیری روش مصاحبه با ۷۰ نفر از متخصصان جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی سیاسی، و مدیریت دولتی، به این نتیجه رسیده‌اند که این نگرش نادرست است که نظام سیاسی بسیط، موجب تقویت همبستگی ملی می‌شود. با وجود برخی فواید نظام سیاسی بسیط، تمرکز افراطی و شدید در نظام سیاسی بسیط، همبستگی ملی را تضعیف می‌کند (حافظ‌نیا و الله‌وردی‌نژاد، ۱۳۸۸، ۴۲). همچنان‌که چالش چگونگی انتقال پایتخت برای گذار از بحران متأثر از تمرکزگرایی افراطی، بیش از دو دهه است که ذهن مسئولان سیاسی کشور را به خود مشغول کرده است.

۴-۲-۴. آئومی سیاسی در بعد مشارکت سیاسی و فرهنگ سیاسی

نسبت قانون و دانش حقوق با فقه، اصلی‌ترین مسئله در حقوق ایران است که از زمان مشروطیت، به‌عنوان یک مسئله مطرح شده است (مرادخانی، ۱۳۹۶، ۲۸۳). بر ساختن نظام سیاسی مبتنی بر مبانی اسلامی، اساس کنشگری شخصیت‌های برجسته روحانی در جریان انقلاب اسلامی بود. آیت‌الله منتظری، با شرح مفصل نظریه «ولایت فقیه» بر این مسئله تأکید کرد و آیت‌الله طالقانی نیز با اتکا به منابع قرآنی و اسلامی، بر ساختن یک نظام شورایی را مورد توجه و تأکید قرار می‌داد. آیت‌الله طالقانی معتقد بود، مشروعیت هیچ حکم سیاسی‌ای، برای حاکمیت غیر معصوم و هیچ تصرفی در شئون عمومی جامعه ثابت نمی‌گردد، مگر آنکه بر پایه و مبدأ شورا بنا شده باشد (شمس‌الدین، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۰۷). با بروز اختلافات نظری در مجلس مؤسسان و رحلت ناگهانی آیت‌الله طالقانی در سال نخست انقلاب، کلیت حکومت شورایی نیز به‌فراموشی سپرده شد. البته برخی از مصادیق آن به‌گونه‌ای بسیار محدودتر با عنوان «قانون شوراها شهر و روستا» در قانون اساسی گنجانده شد. نهاد شورای رهبری نیز که یکی از الگوهای مورد نظر و مصوب در قانون اساسی بود، در دوره بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ حذف شد. یکی دیگر از جریان‌ات سیاسی فعال در دوره استقرار نظام انقلاب اسلامی،

جریان‌ات و احزاب همسو با گرایش‌های ایدئولوژیک ملی‌گرای لیبرال بود. در این طیف، جنبه ملی و نهضت‌آزادی، بر برساختن نظامی مبتنی بر جمهوری دموکراتیک یا جمهوری دموکراتیک اسلامی، تأکید داشتند. با حذف دو جریان شورامحور و ملی‌گرای لیبرال، گفتمان اسلام سیاسی فقاهتی، با طرح مردم‌سالاری دینی، بر ساختار سیاسی پساانقلاب سیطره یافت. در گفتمان مردم‌سالاری دینی نیز دو جریان افراطی وجود دارد. جریان نخست با هر مؤلفه‌ای که بر عقلانیت فردی و سکولاریسم تکیه داشته باشد، مخالفند و جریان دوم، هرگونه بنیادگرایی مذهبی و سنت‌گرایی دینی را برنمی‌تابند. ممکن است درگیری فکری و چالشی نظری موجود میان دو گروه یادشده، بیش از آنکه جنبه نظری داشته باشد، در بسیاری از مواقع، بر سر میز ریاست و موقعیت قدرت باشد (کواکبیان، ۱۴۰۱، ۳۶ و ۳۹). در این فضای آشفته به لحاظ تئوریک، با اینکه هریک از دولت‌های پس از انقلاب به نوبه خود پیشرفت‌هایی داشته‌اند، اما تأخر تاریخی و راهبردها و سیاست‌های گزینش‌شده آن‌ها، ناکامی‌های بزرگی نیز به بار آورده که سبب انباشت بحران‌ها و تداوم منازعات سیاسی شده است. تأکید بر دولت مصالحه‌جو، راهبرد ضروری جامعه سیاسی ایران برای گذار از این وضعیت است (دلآوری، ۱۴۰۱، ۳۹). اجماع‌نظر هم‌زمان جامعه بر سر نزول کیفیت اجتماعی و رهبری اجتماعی، به مثابه رویارویی جامعه با آنومی گسترده است. بررسی‌های انجام‌شده، آنومی سطح بالا (۳/۷۴) در جامعه سیاسی ایران را نشان می‌دهد (تیموری^۱ و همکاران، ۲۰۱۷، ۶).

۵. رابطه سرگشتگی نظری با آنومی سیاسی در سپهر سیاسی ایران

تئوریزه‌سازی شیوه حکمرانی بر جوامع انسانی را می‌توان یکی از ابعاد مدرنیته در فرایندهای سیاسی و اجتماعی دانست. برساختن اصول مبنایی برای تبیین مناسبات مختلف بین بافتار یک جامعه سیاسی و کلان‌نهادی مانند دولت، کارکرد اصلی نظریه‌های مطرح در علوم اجتماعی است. هریک از نظریه‌های مربوط به مناسبات دولت و جامعه، با یک رویکرد خاص به آن پرداخته‌اند. شناخت و تحلیل شکل‌های مختلف مناسبات بین دولت و جامعه، از اهداف اصلی دانش جامعه‌شناسی سیاسی برای تعیین عوامل مؤثر بر بسامانی و نابسامانی در جوامع سیاسی است. شیوه رویارویی نخبگان در جامعه سیاسی ایران، با رهیافت‌های نظری نوین بر بروز یا عدم بروز آنومی سیاسی تأثیرگذار بوده است. رویارویی نخبگان جامعه سیاسی ایران،

1. Temoori

از انقلاب مشروطه تاکنون، همواره بر پایه یک رویکرد دوگانه مبتنی بر «پذیرش و امتناع» قرار گرفته است. این شیوه رویارویی با رهیافت‌های متناظر بر مناسبات دولت و جامعه، بی‌نظمی و ناپایداری و تحول ساختی در جامعه سیاسی ایران را نهادینه و گریزناپذیر کرده است.

در نیمه دوم قرن بیستم، نخبگان جامعه سیاسی ایران، با تأثیرپذیری از اندیشه‌های پسااستعمارگرایانه حاکم بر جهان سوم به رهیافت گذشته‌نگر «بازگشت به خویش» توجه داشته‌اند. گفتمان انقلابی، با تأثیرپذیری از این رهیافت شکل گرفت و توانست نیروهای انقلابی با رویکردهای سیاسی مختلف را با هدف فروپاشی نظام سلطنتی پهلوی، بسیج کند. از دل این گفتمان انقلابی، «اسلام سیاسی فقاهتی»، زمینه بروز و ظهور پیدا کرد. این گفتمان با طرح الگوی «جمهوری اسلامی»، رویکردی تلفیقی بین دیدگاه‌های سنتی و مدرن را در مورد مناسبات دولت و جامعه در پیش گرفت که بر پایه آن، دولت انقلابی، کارکردی ابزاری در راستای تحقق جامعه اسلامی در سطح ملی و تحقق امت واحده اسلامی در سطح نظام جهانی را به عهده دارد؛ در حالی که قواعد حاکم بر نظام نوین بین‌المللی، مبتنی بر تعقیب راهبردهای ملی و فراملی است که سبب پیشینه‌سازی منافع ملی در یک گستره سرزمینی خاص (کشور) می‌شود.

سرزمین و مرزهای جغرافیایی، از مؤلفه‌های اصلی حاکمیت ملی به‌شمار می‌آید (زین‌العابدین، ۱۳۹۳، ۱۴۷). از دیدگاه دورکیم، مقوله فهم «مکانیت»، از ابزارهای اصلی اندیشه منطقی است. از آنجاکه عنوان‌های به‌کاررفته برای مناطق و سمت‌های مختلف، به‌مثابه ارزش‌های عاطفی و تمایز یافته، در ذهن گروه‌های مختلف اجتماعی، صورتی مشترک و قابل فهم پیدا کرده است، مقوله فهم مکان را نیز می‌توان دارای خاستگاه اجتماعی دانست (دورکیم، ۱۳۸۳، ۱۵). بر این اساس، می‌توان سرگشتگی نظری میان نیروهای سیاسی و اجتماعی در دوره پس از انقلاب اسلامی را با تکیه بر ابزار تبیینی مقوله مکان در دو بخش مکانمندی در بعد فراملی و مکانمندی در بعد ملی، تحلیل و بررسی کرد.

۱-۵. سرگشتگی نظری در بعد فراملی

در دوره پیش از انقلاب، هراس از دخالت بیگانه، اساسی‌ترین عامل شکل‌دهنده تعریف منافع ملی در سیاست خارجی ایران بوده است. به بیان روشن‌تر، نزدیکی به دیگری به دیگری کم‌خطر، میان مثلث قدرت در نظام بین‌الملل (روسیه «شوروی»، بریتانیا، و ایالات متحده آمریکا) با سه رویکرد «نیروی سوم»، «موازنه مثبت»، و «ناسیونالیسم مثبت»، مبنای راهبرد سیاست خارجی عصر پهلوی بوده است

(شریعتی، ۱۴۰۳، ۱۹۱). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سیاست خارجی کشور از مبانی هویتی پررنگ‌تری برخوردار شد. تعقیب استقلال ملی در عرصه سیاست خارجی، بر دو قاعده «نفسی سبیل» و «نه شرقی و نه غربی» بنیان نهاده شد. اولویت گفتمان امت‌گرایی (به‌عنوان هدف نهایی تشکیل حکومت اسلامی) بر ملی‌گرایی در ادبیات مسئولان عالی‌رتبه نظام نوین‌پاد جمهوری اسلامی ایران، برخی از نیروهای سیاسی در طیف ائتلاف مذهبیون را بر آن داشت که با هماهنگ‌سازی پیشینه گفتمان‌های ایدئولوژیک خود با این مواضع، چنین استدلال کنند که وجاهت و صلاحیت آن‌ها، بر جریان‌ها و نیروهای انقلابی دیگر برتری دارد. به‌همین سبب، توصیف جامعه به‌مثابه امت اسلامی بر توصیف جامعه به‌مثابه جامعه سیاسی ایران، از ارزش‌های بیشتری در میان توده‌های انقلابی برخوردار بود. به‌بیان روشن‌تر، واحد تحلیل انقلاب اسلامی را، نه دولت‌ملت و ستفالیایی که امت اسلامی واحد جهانی می‌دانند. در این معنا، انقلاب اسلامی، گفتمان‌های مسلط جهانی را به‌چالش طلبیدند و متغیرهای بی‌بدیلی را به کالبد سیاست بین‌المللی تزریق کردند. قیام انقلابی و اسلامی، نه معطوف به ایجاد مرزهای دولت‌ملت مدرن، بلکه معطوف به چالش با این مرزهای مدرن بود. اهدافی که نظام انقلابی در درون و برون برای خود طراحی کرد، ریشه در فراگفتمانی جهان‌شمول، حقیقت‌محور، قدسی، و لاهوتی داشت؛ به‌همین سبب، نظریه «صدر انقلاب»، هم به‌عنوان یک راهبرد و هم به‌عنوان یک هدف، در صدر کارهای دولت انقلابی قرار گرفت (تاجیک، ۱۳۷۷، ۲۵۹). در سیاست خارجی ایران، رابطه معکوسی بین منطقه‌گرایی و بین‌المللی‌گرایی وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که گسترش روابط بین‌المللی، فضا را برای منطقه‌گرایی محدود فراهم می‌کند و برعکس، با محدود شدن فعالیت بین‌المللی، فضا برای گسترش منطقه‌گرایی بیشتر می‌شود. این چالش نظری، پیامدهای عملی نامطلوبی را نیز به‌همراه داشته است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۸). اما از آنجا که مفهوم منافع ملی و جایگاه آن در گفتمان‌های حاکم بر سیاست خارجی، رویه ثابتی نداشته است، این گفتمان‌ها که در برخی دوره‌ها بروز و ظهور یافته‌اند، در تعریف از منافع ملی به‌عنوان حیاتی‌ترین ارزش ملی، بیشتر به‌سوی واگرایی گرایش داشته‌اند (هراتی، ۱۳۹۴، ۱۰۶). این شکل از آشفتگی نظری در راهبردهای سیاست خارجی، بر همه دولت‌های پس از انقلاب اسلامی ایران سیطره داشته است.

۲-۵. سرگشتگی نظری در بعد ملی

مهم‌ترین اصل در تبیین مناسبات میان دولت و جامعه، داشتن یک راهنمای نظری معین است که

حدود جمعیتی و سرزمینی مشخصی را برای اعمال اقتدار سیاسی نهاد دولت بر جامعه، تبیین کند. در این راستا، سخنان امام خمینی (ره) در حمایت از وحدت جهان اسلام و لزوم همگرایی میان امت اسلامی و مخالفت با ملی‌گرایی در کشورهای اسلامی (فوزی تویسرکانی، ۱۳۸۴، ۱۸۸-۱۸۳)، مبنای نام‌گذاری رخداد انقلابی ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷ در جامعه سیاسی ایران شد. نخستین و مهم‌ترین سیاست‌گذاری در تاریخ انقلاب اسلامی را می‌توان تعیین شکل و نوع حکومت دانست؛ رویدادی که در تاریخ دوازدهم فروردین سال ۱۳۵۸ و با رفراندوم شکل گرفت و برپایه آن «جمهوری اسلامی»، به‌عنوان نوع حکومت ایران، پذیرفته شد (امام‌جمعه‌زاده، ۱۴۰۰، ۲۵). عنوان «جمهوری اسلامی» برای نظام سیاسی نوین، عنوان تلفیقی و نوینی بود که با گذار از عنوان‌های قبلی در پیشینه تاریخی ایران مانند شاهنشاهی، خلافت، سلطنت، و دوری‌گزینی از عنوان‌های جدیدی مانند جمهوری، جمهوری دموکراتیک، جمهوری دموکراتیک اسلامی، و حکومت شورایی، موجودیت معنابخش خود را به‌عنوان یک واقعیت، در نظام جدید پساانقلابی، تثبیت و تحکیم کرد. حاکمیت سیاسی را می‌توان اعمال قدرت ساختاری مشروع بر یک جامعه سیاسی برخوردار از محدوده سرزمینی و دایره جمعیتی معین به‌شمار آورد. در تحولات اجتماعی، پدیده انقلاب را می‌توان شکلی از رویارویی تروماتیک با امر واقع به‌شمار آورد؛ رویارویی معجزه‌آمیزی که سلبیت را به ایجابیت بدل می‌کند (نیکوسرخوش، ۱۳۸۹، ۱۰۷). برای گذار از سلبیت به ایجابیت در یک نهضت انقلابی، وجود شورای رهبری، ضرورتی راهبردی است.

در این راستا، هسته مرکزی شورای انقلاب در تاریخ ۲۲ دی‌ماه ۱۳۵۷ به‌دستور امام خمینی (ره) شکل گرفت و در ادامه، با پیوستن شخصیت‌های دیگری از جریان‌های مختلف سیاسی، به‌عنوان نهاد نمایندگی نیروهای مختلف اجتماعی و عاملان انقلابی، در فرایند بنیان‌گذاری نهادهای دیگر نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران، نقش آفرینی کرد. معرفی دولت موقت، نظارت بر رفراندوم تعیین عنوان نظام انقلابی جدید، تشکیل مجلس مؤسسان قانون اساسی، و نظارت بر رفراندوم قانون اساسی، از مهم‌ترین وظایف این شورا بود. نخستین انتخابات کشور، انتخابات مربوط به تعیین نمایندگان ملت برای تدوین قانون اساسی کشور بود. در این انتخابات، شخصیت‌های سیاسی‌ای در صدر فهرست‌های انتخاباتی مختلف قرار گرفتند که خود از اعضای شورای انقلاب بودند. دو جریان عمده و رقیب در دوره استقرار نهادهای مختلف نظام سیاسی جدید در ایران فعالیت داشتند؛ نیروهای مذهبی (ائتلاف ده‌گانه) که بر استقرار جامعه عادلانه اسلامی تمرکز داشتند (مهرآیین، ۱۳۸۵، ۱۶۱) و ائتلاف

نیروهای پنج‌گانه در طیف نیروهای ملی‌گرا و سکولار، که نهضت آزادی، نماینده شاخص آن بود. این جریان با جبهه ملی، همسویی زیادی داشت و بر مؤلفه‌هایی مانند مشروطه‌خواهی، اسلام‌خواهی، ایرانیت، و پیروی از مصدق، تأکید می‌ورزیدند (آبراهامیان، ۱۴۰۳، ۱۶۱). در این مقطع، مخالفان داخلی جمهوری اسلامی به حاشیه رانده شدند و در اوایل دهه ۱۳۶۰، تسلط سیاسی و فرهنگی این نظام نوپا بر کشور تثبیت شد و تعداد زیادی از روشنفکران غیرمذهبی از حمایت و پشتیبانی خود از گفتمان انقلاب اسلامی، عقب نشستند (خرم‌شاد، ۱۳۹۴، ۱۲۱). پس از تقابل ایدئولوژیک نیروهای انقلابی از بهمن ۱۳۵۷ تا خرداد ۱۳۶۰، اینک با کاهش منازعات در بعد ایدئولوژیک، بعد جغرافیایی (ترجیحات منطقه‌ای) مناقشه و رقابت میان نیروهای سیاسی، برجسته‌تر شد. براساس داده‌های گردآوری شده در بخش پیشین پژوهش، شیوه توزیع مناصب در ساختار سیاسی قدرت در گستره جغرافیای سیاسی کشور را می‌توان در چارچوب پنج مکتب معین، مفروض انگاشت و به‌صورت تطبیقی بررسی کرد. درضمن، این پنج مکتب، خود می‌توانند معرف خاستگاه نیروهای سیاسی مختلف کشور از زمان پیروز انقلاب اسلامی تاکنون باشند. البته به‌لحاظ تبارشناسی تاریخی، محوریت و اهمیت مناطق جغرافیایی‌ای مانند تبریز، اصفهان، شیراز، خراسان، و تهران به‌عنوان پایتخت‌های حاکمیت سیاسی از عصر صفویه تا عصر حاضر را نیز نمی‌توان نادیده گرفت. ۱) مکتب تلفیقی-اشتراکی یا مکتب تهران؛ ۲) مکتب مرکزی یا مکتب اصفهان؛ ۳) مکتب خراسان؛ ۴) مکتب تبریز؛ ۵. مکتب پیرامون یا بیستون. در این راستا، برای تبیین این مصداق سرگشتگی، در ادامه، انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی و چگونگی شکل‌گیری ترکیب اعضای کابینه‌های دولت پس از انقلاب اسلامی بررسی شده است.

۳-۵. سرگشتگی نظری در روند انتخابات مجلس مؤسسان قانون اساسی؛ با تأکید بر

مقوله مکانیت

در ابتدای انقلاب، دیدگاه‌های مختلفی درباره انتخابات مجلس مؤسسان و شیوه تعیین نمایندگان ملت مطرح بود که پس از طرح پیشنهادهای گوناگون، سرانجام، در جلسه شورای انقلاب با امام خمینی (ره)، مبنای هر یک میلیون نفر جمعیت، دو نماینده، تصویب شد. انتخابات مجلس مؤسسان قانون اساسی در تاریخ ۲۹ مرداد ۱۳۵۸ با شرکت بیش از ۷۵ درصد واجدان شرایط (به‌گزارش وزارت کشور وقت) برگزار شد (حاضری، ۱۴۰۳، پورتال امام

خیمینی (ره)). پس از اعلام نتایج انتخابات مجلس مؤسسان قانون اساسی توسط وزارت کشور دولت موقت، نیروهای اجتماعی و سیاسی ناکام در راهیابی به مجلس مؤسسان، در طیف ائتلاف پنج‌گانه و سایر جریان‌های همسو با آن‌ها، به طرح شبهه‌ها و انتقادهای فراوانی از روند انتخابات روی آوردند. سرانجام، پس از تشکیل نخستین جلسه مجلس مؤسسان، ائتلاف مذهبی (گروه‌های ده‌گانه) توانستند با غلبه بر جریان سیاسی رقیب (ائتلاف پنج‌گانه)، ریاست مجلس را به دست آورند و هیئت‌رئیس نیز به‌طور کامل به کنترل گروه ائتلاف مذهبی با محوریت شخصیت‌های وابسته به مکتب اصفهان (آیت‌الله منتظری، رئیس مجلس مؤسسان، آیت‌الله بهشتی، نایب‌رئیس، حسن آیت، دبیر) درآمد. در این کشاکش انتخاباتی، آیت‌الله سید محمود طالقانی، رئیس وقت شورای انقلاب، با وجود کسب بالاترین میزان رأی در سطح تهران و کل کشور، نتوانست در تشکیلات هیئت‌رئیس مجلس خبرگان قانون اساسی قرار گیرد. جریان ائتلاف مذهبیون، که بیشتر به مکتب مرکزی تعلق داشتند، افزون‌بر بهره‌مندی از جمعیت انسانی موجود در استان‌های مرکزی حامی خود، با اعزاز و انتصاب نمایندگان خود به استان‌های دیگر، توانستند به‌لحاظ کمی (تعداد نمایندگان) در اکثریت قرار گیرند.

جدول شماره (۱). ترکیب منطقه‌ای اعضای منتخب برای مجلس مؤسسان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸

مکتب تلفیقی	مکتب مرکزی	مکتب تبریز	مکتب خراسان	مکتب پیرامون	جمع کل
تهران	اصفهان، کرمان، یزد، اراک، مازندران، سمنان، فارس	آذربایجان شرقی و غربی، زنجان	خراسان	۱۲ استان پیرامونی در مرزهای کشور	۲۴ استان اول انقلاب
۱۰ نفر	۲۲ نفر	۱۲ نفر	۷ نفر	۲۲ نفر	۷۳ نفر
۶ نفر	۲۲ نفر	۱۲ نفر	۴ نفر	۱۶ نفر	۶۰ نفر
۲ نفر	۷ نفر	۳ نفر	-	۱ نفر	۱۳ نفر
۴ نفر (۲ مرکزی، ۱ نفر تبریز، ۱ نفر پیرامونی)	-	-	۳ نفر (۱ مرکزی، ۲ نفر تهران)	۶ نفر (۴ مرکزی، ۲ نفر تبریز)	۱۳ نفر
-	۲ نفر	۱ نفر	-	۱ نفر	۴ نفر
۸ نفر	۲۹ نفر	۱۵ نفر	۴ نفر	۱۷ نفر	---
۷۷ درصد	۵۶ درصد	۴۴ درصد	۵۲ درصد	۳۸ درصد	---

یکی از مهم‌ترین نکته‌های مرتبط با تقسیم کار غیرعادلانه در سطح جغرافیای سیاسی کشور، در حوزه مکتب پیرامون رخ داد. از این مکتب که ۱۲ استان کشور و تقریباً نیمی از جمعیت و جغرافیای

کشور را به خود اختصاص داده است، تنها ۱۶ نماینده همسو با استان‌های پیرامونی توانستند در مجلس مؤسسان حضور یابند که هیچ‌یک از آن‌ها نیز، هیچ منصب و مسئولیتی، نه در شورای انقلاب و نه در مجلس مؤسسان، به دست نیاوردند؛ به‌عنوان نمونه، از ۵ نفر از ۹ نفر نماینده منتخب برای مجلس مؤسسان در استان‌های گیلان، کردستان، کرمانشاه، و همدان، از افراد و شخصیت‌های غیربومی و مناطق دیگر کشور بوده‌اند. هردو نماینده استان کرمانشاه، به‌عنوان بزرگ‌ترین استان غرب کشور، در مجلس مؤسسان نیز از شخصیت‌های خارج از استان (اصفهان و کرمان) بوده‌اند که ائتلاف مذهبیون با محوریت مکتب مرکزی، آن‌ها را برای پیشینه‌سازی سید رأی خود، به این استان معرفی کرده بود. در فرهنگ سیاسی جامعه ایران، حاکمیت سیاسی یا نهادهای مدنی، سیاست را بیشتر به معنای چگونگی طرد و حذف رقیب می‌دانند تا به معنای جلب همکاری و مصالحه برای اداره مطلوب امور جامعه (مقصودی و قوشچی، ۱۳۹۷، ۶۹)؛ بنابراین، اینکه چه کسی یا چه کسانی در ساختار سیاسی قدرت نقش داشته باشند، بر کیفیت و چگونگی اعمال حاکمیت ترجیح داده می‌شود؛ رویکردی که جامعه سیاسی را به‌سوی تبدیل شدن به جامعه درجه سه می‌کشاند؛ جامعه‌ای که با اصول و قواعد دموکراسی و شایسته‌سالاری، بیگانه است (بخارایی، ۱۳۸۸). در چنین موقعیتی، نقشوندی افراد اجتماعی از وضعیت سیستمی و ارگانیک به وضعیت هر می (مراد و مریدی) تنزل پیدا می‌کند.

۱-۳-۵. سرگشتگی نظری در شیوه چینش کابینه دولت‌ها با تأکید بر مقوله فهم مکانیت طیف‌بندی نیروهای سیاسی بر مبنای بعد مکانی، رویکرد نوینی است که کمتر مورد توجه پژوهشگران مطالعات جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی قرار گرفته است. اتخاذ راهبرد منطقه‌محور در رقابت‌های میان نیروهای سیاسی و اجتماعی در تشکیل کابینه‌های دولت در دوره‌های مختلف استمرار داشته است. پس از یکدست شدن قدرت سیاسی در خرداد ۱۳۶۰، صورت‌بندی ارزش‌ها، هنجارها، و منابع مادی در دستورکار اسلام‌گرایان قرار گرفت. حضور انحصاری آن‌ها در نهاد دولت به‌عنوان خدمت‌گزار، هدفی متعالی و فراانسانی و ماورایی به‌شمار می‌آمد.

در این الگوی سیاست، جایی برای رقابت مسالمت‌آمیز میان نیروهای سیاسی گوناگون وجود نداشت و عرصه برای یکسان‌سازی در همه ابعاد اجتماعی فراهم شد (نازاریان، ۱۳۹۹، ۱۳۳). مکتب مرکزی، شامل استان‌های اصفهان، کرمان، یزد، سمنان، مازندران، اراک، و فارس با مکتب تلفیقی تهران-پایتخت، در مجموع، ۸ استان از ۲۴ استان اوایل انقلاب را دربر می‌گرفت؛ اما با اینکه

به لحاظ جمعیتی و سرزمینی نیز کمتر از نصف جمعیت و گستره سرزمینی ایران را در اختیار دارند، از مجموع ۲۹۹ نفر از شخصیت‌های عضو کابینه در همه دوره‌های تشکیل دولت پس از انقلاب اسلامی، حدود ۲۰۰ نفر، متعلق به مناطق مرکزی جغرافیای سیاسی ایران (مکتب مرکزی و مکتب تلفیقی) بوده‌اند. به عبارت دیگر، بیش از ۶۶ درصد از مناصب سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، و امنیتی کشور در همه دوره‌ها، در اختیار شخصیت‌هایی از مناطق مرکزی کشور بوده است. با در نظر گرفتن مناصب خارج از قوه مجریه، استان اصفهان با بیشترین بهره‌مندی از مناصب سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی، و قضایی، در مقام نخست کشور قرار دارد (بروجردی و رحیم‌خانی، ۲۰۱۸، ۲۸۷). در سال‌های اخیر و پس از طرح بیانیه گام دوم انقلاب و لزوم تحول‌گرایی در ساختار هندسی نظام سیاسی کشور، یعنی دوره دولت سیزدهم (کابینه شهید رئیسی) و دولت چهاردهم (کابینه پزشکیان) گرایش به متعادل‌سازی ترکیب کابینه با اولویت دادن به مکتب پیرامون به شکل تبعیض مثبت به وجود آمده است.

جدول شماره (۲). شیوه انتخاب و عضویت وزیران در کابینه‌های دولت بر مبنای مکاتب جغرافیایی پنج‌گانه

عنوان دولت/ عنوان مکتب	اعضای کابینه	مکتب مرکزی	مکتب تلفیقی	مکتب تبریز	مکتب خراسان	مکتب پیرامون
کابینه مهندس بازرگان (دولت موقت)	۲۶ نفر	۱۰ نفر (۳۸ درصد)	۶ نفر (۲۳ درصد)	۳ نفر (۱۲ درصد)	۳ نفر (۱۲ درصد)	۴ نفر (۱۵ درصد)
کابینه شهید رجایی (دولت اول)	۳۱ نفر	۸ نفر (۲۶ درصد)	۱۳ نفر (۴۲ درصد)	۸ نفر (۲۶ درصد)	۱ نفر (۳ درصد)	۱ نفر (۳ درصد)
کابینه اول شهید باهنر (دولت دوم)	۲۱ نفر	۹ نفر (۴۲ درصد)	۶ نفر (۲۹ درصد)	۴ نفر (۱۹ درصد)	-	۲ نفر (۱۰ درصد)
کابینه اول موسوی (دولت سوم)	۴۱ نفر	۱۲ نفر (۳۰ درصد)	۱۶ نفر (۴۰ درصد)	۶ نفر (۱۸ درصد)	۴ نفر (۱۰ درصد)	۳ نفر (۸ درصد)
کابینه اول رفسنجانی (دولت پنجم)	۲۷ نفر	۱۳ نفر (۴۸ درصد)	۶ نفر (۲۲ درصد)	۴ نفر (۱۵ درصد)	۱ نفر (۴ درصد)	۳ نفر (۱۱ درصد)
کابینه اول خاتمی (دولت هفتم)	۳۱ نفر	۱۵ نفر (۴۸ درصد)	۸ نفر (۲۶ درصد)	۴ نفر (۱۲ درصد)	۱ نفر (۳ درصد)	۳ نفر (۱۰ درصد)
کابینه احمدی‌نژاد (دولت نهم)	۳۹ نفر	۲۰ نفر (۵۱ درصد)	۱۰ نفر (۲۶ درصد)	۳ نفر (۸ درصد)	۱ نفر (۳ درصد)	۵ نفر (۱۳ درصد)
کابینه اول روحانی (دولت یازدهم)	۳۹ نفر	۱۲ نفر (۳۱ درصد)	۹ نفر (۲۳ درصد)	۳ نفر (۸ درصد)	۳ نفر (۱۰ درصد)	۲ نفر (۷ درصد)
کابینه شهید رئیسی (دولت سیزدهم)	۳۳ نفر	۶ نفر (۱۸ درصد)	۱۰ نفر (۳۰ درصد)	۱ نفر (۳ درصد)	۵ نفر (۱۵ درصد)	۱۱ نفر (۳۳ درصد)
کابینه پزشکیان (دولت چهاردهم)	۲۱ نفر	۳ نفر (۱۴ درصد)	۵ نفر (۲۴ درصد)	۳ نفر (۱۴ درصد)	۴ نفر (۱۹ درصد)	۶ نفر (۲۹ درصد)
جمع	۲۹۹	۱۰۸ نفر (۳۶ درصد)	۸۹ نفر (۳۰ درصد)	۳۹ نفر (۱۳ درصد)	۲۳ نفر (۸ درصد)	۴۰ نفر (۱۳ درصد)

اما همچنان قاعده اجماع سیاسی و تقسیم کار متعارف بر کلیت جامعه سیاسی ایران و ذهن بازیگران سیاسی آن مسلط نشده است. با این حال، می‌توان پرسید که نوع شکل‌گیری کابینه‌های

مختلف دولت با تأثیرپذیری از ترجیحات منطقه‌ای، چگونه می‌تواند بر بروز و ظهور نابسامانی‌های اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی، اثر مستقیمی داشته باشد. در این راستا، می‌توان با بهره‌گیری از مقوله فهم اعداد، موضوع بیکاری را به‌عنوان یکی از شاخص‌های برجسته برای ارزیابی اقتصاد سیاسی جامعه، بررسی و تحلیل کرد. مرکز آمار ایران، یکی از معتبرترین نهادهای اجتماعی برای دریافت داده‌های لازم به‌منظور مطالعات آماری در حوزه‌های گوناگون اجتماعی است. آخرین آمار منتشرشده این مرکز در مورد مسئله بیکاری در جامعه ایران در سال ۱۴۰۳ منتشر شده است که در درگاه ملی این نهاد، قابل مشاهده است. در تحلیل این نوشتار بر میزان بیکاری در استان‌های گوناگون کشور و گروه‌بندی آن‌ها برپایه مکاتب پنج‌گانه مورد تأکید مقاله، نتایج زیر به‌دست آمده است.

جدول شماره (۳). آمار بیکاری در استان‌های مختلف ایران در سال ۱۴۰۳ به تفکیک مکاتب پنج‌گانه

میانگین بیکاری (درصد)	درصد آمار بیکاری در استان‌ها به تفکیک مکاتب پنج‌گانه	مکاتب پنج‌گانه در سپهر سیاسی ایران
۶/۸ درصد	یزد (۴،۳)، کرمان (۸)، اراک (۶،۸)، اصفهان (۱۰)، مازندران (۵،۹)، سمنان (۵،۴)، فارس (۷،۷)	مکتب مرکزی
۶/۵ درصد	تهران (۴،۳)، البرز (۸)، قم (۶،۸)	مکتب تلفیقی
۷/۴ درصد	خراسان رضوی (۴،۳)، خراسان جنوبی (۸)، خراسان شمالی (۶،۸)، گلستان (۱۰)	مکتب خراسان
۹/۱ درصد	آذربایجان شرقی (۴،۳)، آذربایجان غربی (۸)، اردبیل (۶،۸)، قزوین (۱۰)، زنجان (۵،۹)	مکتب تبریز
۹/۹ درصد	کرمانشاه (۱۵،۲)، کردستان (۱۳،۷)، همدان (۱۰،۶)، خوزستان (۱۲،۳)، گیلان (۸،۹)، بوشهر (۶،۷)، هرمزگان (۷،۷)، سیستان و بلوچستان (۹،۹)، ایلام (۶،۱)، کهگیلویه و بویراحمد (۹،۷)، لرستان (۱۱)، چهارمحال و بختیاری (۹،۷)	مکتب پیرامون

در این تحلیل تطبیقی، آمار بیکاری در استان‌های مختلف کشور به‌خوبی بیانگر این است که مناطق مرکزی کشور، که در این نوشتار در محدوده دو مکتب مرکزی و مکتب تلفیقی قرار می‌گیرند، با میانگین زیر ۷ درصد، پایین‌ترین میزان بیکاری، و استان‌های پیرامونی کشور، در محدوده مکاتب تبریز، خراسان، و پیرامون، با میانگین نزدیک به ۱۰ درصد، بیشترین آمار بیکاری را دارند. برپایه داده‌های موجود، میزان بیکاری در جغرافیای سیاسی کشور با میزان حضور شخصیت‌های سیاسی در کابینه دولت، ارتباط معناداری دارد. به این ترتیب که به‌میزان حضور پیشینه شخصیت‌های سیاسی از مناطق مرکزی کشور در ساختار سیاسی قدرت، میزان بیکاری در مناطق تابعه آن‌ها نسبت به مناطق دیگر کشور، کاهش چشمگیری داشته است. این روند نامتعارف و تداوم آن برای بیش از چهار دهه از زمان تشکیل جمهوری اسلامی می‌تواند متأثر از ترجیحات منطقه‌ای بازیگران سیاسی در نهاد دولت باشد. به بیان روشن‌تر، سرگشتگی

نیروهای سیاسی در دریافت مفهومی از کلیت نظام اجتماعی کشور و تقابل با جریان‌های دیگر، به‌طور مستقیم بر بیکاری به‌عنوان یکی از مصادیق اختلال در کارکرد دولت و جامعه، اثرگذار بوده است. پدیدار شدن این شکاف مرکز-پیرامون در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی، از مهم‌ترین عوامل تهدید همبستگی اجتماعی در جامعه سیاسی ایران در عصر حاضر است.

۶. یافته‌های پژوهش

دورکیم، هدف اصلی جامعه ارگانیک را ایجاد مصالحه اجتماعی یا دست‌کم، کاهش منازعات در مناسبات نظام اجتماعی می‌داند و بر این نظر است که قدرت نهاد دولت، ناشی از انتقال قدرت اجتماعی به یک نهاد اداری است. به‌همین سبب، دولت به‌محض استقرار در یک جامعه به‌عنوان شکل مجسم نوع اجتماعی، قدرت و ویژگی بی‌نظیری پیدا می‌کند که همانند اعمال اقتدار نوع اجتماعی (جامعه) بر وجدان عمومی افراد انسانی است. این، همان مبنای نیرومندی حکومت در نظام اجتماعی است (دورکیم، ۱۳۸۱، ۸۱). به‌بیان روشن‌تر، سرگشتگی نیروهای سیاسی حاکم بر نهاد دولت، به‌شکل پایبندی به دورهیافت متفاوت به حکمرانی (به‌مثابه شکل مجسمی از کلیت نظام اجتماعی یا شکل مجسمی از یک جریان خاص اجتماعی) می‌تواند پیامدهای بسیار متفاوتی داشته باشد.

از دیدگاه دورکیم، اگر قدرت سیاسی حاکم بر نهاد دولت، برگرفته از قدرت کلیت ساختار اجتماعی باشد، نقش تنظیم‌گری دولت در جامعه سیاسی، قابل تحقق است و در غیراین‌صورت، آنومی سیاسی بر جامعه حاکم خواهد شد. در یک جامعه سیاسی، هرچه به برابری مطلوب نزدیک‌تر می‌شویم، نیاز به اجبار اجتماعی و خشونت ساختاری کمتر می‌شود. بر مبنای این رهیافت نظری، در ارزیابی نهایی، از شاخصه‌های مؤسسه بین‌المللی اقتصاد و صلح بین‌المللی^۱، به‌سبب همپوشانی با معیارهای الگوی مفهومی پژوهش حاضر، بهره برده‌ایم. این مؤسسه در هر دو وجه سلبی و ایجابی، شاخص‌های چهارده‌گانه مرتبط با خشونت‌ورزی^۲ و شاخص‌های هشت‌گانه مرتبط با نهادینه‌سازی صلح مثبت^۳ را بررسی کرده

1. Institute for Economics and Peace (IEP)

2. Global Peace Index (GPI)

3. Positive peace index (PPI)

است. در وجه غیر مصالحه‌آمیز بودن مناسبات در جوامع سیاسی (آنومی سیاسی) ایران در سال ۲۰۲۴ در ارزیابی این مؤسسه بر مبنای شاخص‌های مربوطه، از میان ۱۶۳ کشور، امتیاز ۲/۶۸ را به‌دست آورده و در جایگاه ۱۳۳ جهانی از میان ۱۶۳ کشور و جایگاه ۱۳ منطقه‌ای از میان ۱۹ کشور در خاورمیانه قرار گرفته است (مؤسسه بین‌المللی اقتصاد و صلح بین‌المللی، ۲۰۲۴، ۱۶). این مؤسسه، در وجه مصالحه‌آمیز بودن مناسبات جوامع سیاسی (همبستگی اجتماعی) شاخص‌های هشت‌گانه صلح مثبت را ارزیابی کرده است. در این مورد نیز ایران در سال ۲۰۲۳ با کسب امتیاز ۳/۶۳ جایگاه ۱۲۴ جهانی از میان ۱۶۳ کشور و جایگاه ۱۲ منطقه‌ای در میان ۱۹ کشور خاورمیانه را به‌دست آورده است (مؤسسه بین‌المللی اقتصاد و صلح بین‌المللی، ۲۰۲۴، ۷۷-۷۹). همان‌گونه که این آمار نشان می‌دهد، ایران، هم در بعد سلبی و هم در بعد ایجابی معیارهای مورد نظر این مؤسسه بین‌المللی، جزء کشورهای با رتبه بسیار پایین به‌شمار می‌آید. رتبه ایران در ارزیابی این مؤسسه در یک دوره نسبتاً طولانی بیست‌ساله (۲۰۰۵ تا ۲۰۲۴) در همین حدود رتبه نامناسب کنونی قرار داشته است. به بیان روشن‌تر، سرگشتگی نیروهای سیاسی حاکم بر نهاد دولت در شناخت کامل شاخص‌های مؤثر حکمرانی شایسته بر یک جامعه سیاسی، موقعیت ایران را در زمره کشورهای با شاخص‌ها نامطلوب در حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی قرار داده است.

نتیجه‌گیری

خروج از دگرگونی اصلاحی و متعارف در ساختار نظام اجتماعی با کودتا علیه نظام مشروطه در سال ۱۲۹۹، جامعه سیاسی ایران را در یک فرایند مستمر از دگرگونی ساختی قرار داده است. برساختن دولت مدرن در دوره پهلوی از طریق توسعه و مدرنیزاسیون به‌منظور یکپارچه‌سازی هویتی و تمرکزگرایی قدرت سیاسی با اهرم‌های اعمال خشونت ساختاری نیز تداوم همان روند دولت‌سالاری نامتعارف دوره پیشامدرن بود. این روند، شکاف بین دولت و جامعه را به‌گونه‌ای روزافزون افزایش داد. متأثر از این تقابل ساختاری با هویت اجتماعی، گفتمان انقلابی از درون نیروهای به‌حاشیه‌رانده‌شده، پدیدار و موجب فروپاشی رژیم پهلوی شد. انقلاب اسلامی، به‌عنوان یک تحول ساختی در بنیان‌های اجتماعی، آرمان‌های نوینی را مطرح کرد. در این راستا، نیروهای انقلابی در رویارویی با مسائل مرتبط با چگونگی تنظیم قواعد و مناسبات حاکم بر رابطه دولت-ملت در جامعه اسلامی، دچار اختلاف و درگیری نظری شدند. جریان انقلابی

غالب (اسلام سیاسی فقاهتی) در اوایل انقلاب، کنترل خود بر نهادهای تأسیسی نوپید را تثبیت کرد که پیامدهای فراملی و فروملی پرشماری را به همراه داشت. این جریان در بعد فراملی، جامعه آرمانی اسلامی را یک نظام اجتماعی کلان با عنوان «امت اسلامی» با مرکزیت جامعه سیاسی ایران (ام‌القرآ) به‌شمار می‌آورد و براین مبنا، محقق کردن اهداف و آرمان‌های امت اسلامی را رسالت اصلی خود می‌دانست و پیشینه‌سازی تقابل میان آرمان‌های دارالاسلام و دارالکفر را در مبانی آرمانی خود، نهادینه کرد. در بعد ملی نیز با به‌رسمیت‌شناسی دو بعد معین از کلیت هویت نظام اجتماعی (زبان و مذهب)، زمینه پیشینه‌سازی قدرت سیاسی جریان‌ات سیاسی و اجتماعی همسو با هویت رسمی و طرد جریان‌ات ناهمسو با هویت رسمی کشور را فراهم کرد. هماهنگی هویتی جریان سیاسی غالب با دایره جمعیتی موجود در مناطق مرکزی ایران، موجب شد که نیروهای سیاسی غالب، دولت را نهادی ابزاری برای پیشینه‌سازی منافع منطقه‌ای و ایدئولوژیک خود به‌شمار آورند. آنچه در یافته‌های مقاله حاضر بیش از هر چیز مشهود است، این است که در ذهنیت کنشگران اجتماعی و سیاسی دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی، سیادت جامعه بر نهاد دولت به‌تعلیق درآمده است. در این وضعیت، نهاد دولت، از نقش تنظیم‌گری خود در نظام اجتماعی، خارج شده است؛ به‌گونه‌ای که دولت‌ها دیگر کارآمدی لازم را برای توزیع عادلانه مناصب قدرت سیاسی و منابع مادی و معنوی در کلیت نظام اجتماعی ندارند و در نتیجه، بحران‌های گوناگونی در جامعه سیاسی ایران پدیدار و انباشته می‌شود؛ سرانجام، می‌توان در پاسخ به پرسش پژوهش حاضر عنوان کرد که «سرگشتگی نظری نیروهای سیاسی در رویارویی آن‌ها با اصل تقسیم کار، ترجیحات ایدئولوژیک و منطقه‌ای را بر کارکرد دولت تحمیل کرده است. در این موقعیت، دولت کارکرد متعارف خود، در حوزه تنظیم‌گری و تحقق اهداف کلان در جامعه را از دست داده و متأثر از آن، آنومی سیاسی در مناسبات دولت و جامعه در ایران پس از انقلاب اسلامی تداوم یافته است.»*

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۴۰۳). ایران بین دو انقلاب. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی. تهران: نشر نی.
- ابراهیم‌های سلامی، غلام‌حیدر (۱۳۸۵). مناسبات دولت و جامعه. فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۳۰.
- اخوان‌فرد و همکاران (۱۴۰۰). حقوق همبستگی و نقش آن در شکوفایی نسل سوم حقوق بشر. مجله حقوق پزشکی (ویژه‌نامه نوآوری حقوقی).
- آزادارمکی، تقی؛ وکیلی، عارف (۱۳۹۲). مطالعه جامعه‌شناختی مفهوم هویت ملی میان اندیشمندان ایرانی. فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی، ۲(۱).
- اطاعت، جواد؛ شجاعی‌نسب، عبدالرضا (۱۳۹۲). سنجش شاخص‌های توسعه‌یافتگی در استان‌های کشور (۱۳۸۸-۱۳۸۳). فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۱۲.
- ازغندی، سیدعلیرضا (۱۳۸۹). تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران (۱۳۵۷-۱۳۶۰). تهران: انتشارات سمت.
- امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد (۱۴۰۰). هویت، گفتمان و سیاست‌گذاری ایران در جهان اسلام. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۱(۴).
- استوار سنگری، کوروش (۱۳۸۸). مفهوم دولت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. نشریه حقوق اساسی، شماره ۱۱.
- اسلامی، روح‌الله؛ احمدیان، مجتبی (۱۳۹۲). نگرش‌سنجی رابطه دولت و ملت در ایران. فصلنامه سیاست راهبردی و کلان، ۱(۴).
- بخارایی، احمد (۱۳۸۱). دموکراسی و دشمنانش در ایران. تهران: انتشارات گام نو.
- بیات، کاوه (۱۳۹۴). مصاحبه با سایت پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. گفت‌وگوی ۲۱.
- پورسعید، فرزاد (۱۳۸۶). گوناگونی و انسجام ملی در جامعه ایرانی. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۰(۱).
- پریزادی، طاهر؛ میرزاده، حجت (۱۳۹۷). توسعه منطقه‌ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸(۵۰).
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳). سیاست خارجی، عرصه فقدان تصمیم و تدبیر. تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- جلایی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۸). تمهیدی نظری برای ارزیابی و تکوین ملت-دولت. فصلنامه جامعه‌شناسی، ۱۰(۲).
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ الله‌وردی‌زاده، رضا (۱۳۸۸). رابطه سیستم سیاسی بسیط با همبستگی ملی: بررسی موردی ایران. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۵(۱).
- حقیقت، صادق (۱۳۸۵). روش‌شناسی علوم سیاسی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- خرم‌شاد، باقر؛ نجات‌پور، مجید (۱۳۹۴). جریان توسعه‌گرایان لیبرال و توسعه پساانقلاب اسلامی.

- فصلنامه دولت پژوهی، شماره ۴.
- داورپناه، زهرا (۱۳۹۸). ملاحظات تمدنی در گفتمان پساانقلاب درباره زن. فصلنامه مطالعات تمدن نوین اسلامی، ۲(۲).
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). صور بنیانی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام. تهران: نشر مرکز.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۱). درباره تقسیم کار اجتماعی. ترجمه باقر پرهام. بابل: انتشارات کتابسرای بابل.
- دورکیم، امیل (۱۳۷۸). خودکشی. ترجمه نادر سالارزاده. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- دلاوری، ابوالفضل (۱۴۰۱). دولت و سیاست تنازعی در ایران معاصر. فصلنامه دولت پژوهی، ۸(۳۲).
- دهقانی فیروزآبادی، محمدرضا (۱۳۹۸). همایش بین المللی نظام بین الملل، تحولات منطقه ای و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. خبرگزاری خبر آنلاین، ۲۹ بهمن ۱۳۹۸، کد خبر ۲۹۲۲۴۷.
- روشه، گی (۱۳۹۷). تغییرات اجتماعی. ترجمه منصور وثوقی. تهران: نشر نی.
- رهبر، عباسعلی (۱۴۰۱). فهم مسئله شناسی سیاسی دولت در جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه دولت پژوهی، شماره ۳۰.
- رجب زاده، احمد؛ کوثری، مسعود (۱۳۸۱). آنومی سیاسی در اندیشه دورکیم. مجله علوم اجتماعی دانشگاه شیراز، ۱۹(۱).
- رکابیان، رشید (۱۳۹۶). تبیین رابطه دولت و جامعه در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره). فصلنامه سیاست متعالیه، ۶(۲۰).
- زبردست، اسفندیار؛ ثامن، امیر (۱۴۰۱). آسیب شناسی تحقق پذیری آمایش سرزمینی در ایران. فصلنامه مجلس و راهبرد، ۳۰(۱۱۵).
- زین العابدین، شیرزاد و همکاران (۱۳۹۳). تحلیل قلمرو حاکمیت دولت ها در ژئوپلیتیک پست مدرن. فصلنامه سیاست جهانی، شماره ۳.
- سیف اللهی، سیف الله و همکاران (۱۳۹۶). تبیین جامعه شناسی گفتمان هویت سیاسی و تحولات معنایی آن در گفتمان انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ (مورد مطالعه خرداد ۱۳۷۶ تا خرداد ۱۳۹۲). فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۸۱.
- سرخوش، نیکو (۱۳۹۰). سیاست هویت. پژوهشنامه علوم انسانی، ۶۳(۱).
- سیف الدینی، فرانک (۱۳۸۹). چالش ها و موانع برنامه ریزی توسعه منطقه ای در ایران. پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۳.
- شریعتی، شهرزاد (۱۴۰۳). نسبت هویت و منافع ملی در سیاست خارجی ایران عصر پهلوی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۹(۳).
- شمس الدین، محمد مهدی (۱۴۲۱/ق ۱۹۹۲م). فی الاجتماع سیاسی الاسلام. بیروت: المؤسسة الجامعیة و للدراسات و النشر.
- عباس زاده و دیگران (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و آنومی اجتماعی. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱(۱).
- غلامی شکارسرای، محمدرضا (۱۳۹۵). تحلیل گفتمان سیاست قومی پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر دوره ۱۳۷۶-۱۳۶۸). فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی، ۶(۲۰).
- فوزی توپسرکانی، یحیی (۱۳۸۵). امام خمینی (ره) و هویت ملی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- فیض پور، محمدعلی؛ آسایش، فاطمه (۱۳۹۳). توسعه یافتگی در ایران و مقایسه آن با کشورهای

منطقه. فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۷۸.

کریمی مله، علی (۱۴۰۲). سرمایه سیاسی حکومت و هویت ملی: داده‌های پیش‌هشداردهنده در مورد ایران کنونی. پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۲.

کواکبیان، مصطفی (۱۴۰۱). موانع مردم‌سالاری در ایران. ماهنامه علمی جامعه‌شناسی ایران، ۵ (۱۲).

کریمی، مهدی؛ جعفری کوشکی، توحید؛ دباغی، جواد (۱۳۹۹). تحلیل تأثیر وضعیت آنومیک جامعه ایرانی در نابسامان بودن شاخص‌های صلح در کشور (۱۴۰۰). فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۸ (۲۰).

مارش، دیوید؛ استوکر، جری (۱۳۹۵). روش و نظریه در علوم سیاسی. ترجمه امیرمحمد حاجی‌یوسفی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

مرداخانی، فردین (۱۳۹۶). خوانش حقوقی از انقلاب مشروطه ایران. تهران: نشر میزان.

مهرآئین، مصطفی (۱۳۸۵). ریشه‌ها و نتایج انقلاب اسلامی ایران: دیدگاه‌های نیکی کدی. پژوهشنامه مبین، شماره ۳۳.

مقصودی، مجتبی؛ قوشچی، محمدرضا (۱۳۹۷). امکان یا امتناع مصالحه در گفتمان‌های سیاسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۴ (۵۳).

متقی، افشین؛ قره‌بیگی، مصیب (۱۳۹۳). چالش‌های گفتمان سیاست خارجی در راستای دگرگشت‌های نوپدید در سامانه ژئوپلیتیک جهانی. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، ۲ (۸).

مصلی‌نژاد، عباس (۱۴۰۰). دولت، توسعه و بحران‌های اجتماعی ایران (در دوره ۱۳۹۸-۱۳۷۱). فصلنامه سیاست، ۵۱ (۲).

نازاریان، سیده‌محمدوهاب (۱۳۹۹). زندگی روزمره و منازعه سیاسی در ایران (۲۲ بهمن ۱۳۵۷ تا ۳۰ خرداد ۱۳۶۰). پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵ (۴).

نوربخش، یونس؛ نادری، حمید (۱۳۹۸). تحلیل روابط دولت و جامعه و نقش آن در شکل‌گیری مسائل اجتماعی و وضعیت آنومیک در جامعه. فصلنامه مطالعات اجتماعی، ۲۷ (۱).

هراتی، محمدجواد و همکاران (۱۳۹۴). همگرایی و واگرایی مفهوم منفعت ملی در گفتمان سیاسی پس از انقلاب اسلامی در ایران. فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، شماره ۱۳.

Asgharzadeh, Alireza (2007). *Iran and the Challenge of Diversity: Islamic Fundamentalism. Aryanist Rcism and Democratic Struggles*. Palgrave Macmilla.

Bhatia.V.K & Rai.S.C (2004). *Evaluation Of Socio- Economi Development in Small Areas*. Newdehli. 23(1).

Bjerregaart. Bete & Cocran. Johan K (2008). A Cross-National Test of Institutional Anomic Theory: Do the Strength of Other Social Institutions Mediate or Modratethe Effects of the Economy on the Rate of Crime?. *Western Criminology*. Rview 9(1). 31-48.

Bayat. Asef (2010). *Life as Politicas How Ordinary People Chang the Midsle East*. Amesterdam University Press.

Borougerdi, Mehrzad & Rahimkhani, Kourosh (2008). *Postrevolutionary Iran A Political Handbook*. First Edition, p.33.

Galtung. Johan. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*. 27(3), 291-305. 191.

Ltp, Aug (1990). Avalibale at: <http://www.jstor.org/stable/423472>.

Marphy. M. (2010). On Recogenition and Respect: Hanneth inter Subjectivity and Education. *Educational Futures Journal*. 2(2).

Teymoori. A., Bastian.B. & Jettn. J. (2017). Towards a Psychological Analysis of Anomie. *Political Psychology*, 38.1009-1023.

WWW.ECONOMICSANDPEACE.ORG: IEP REPORT -GPI-2024-P:9.

WWW.VISIONOFHUMANITY.ORG: IEP REPORT -PPR-2023. P:21-22.

